

TANULMÁNYOK

2. SZÖVEG ÉS FORDÍTÁS

Bevezetés

Ez a kötetrészt három tematikus szekciót tartalmaz, mindegyiket egy-egy írás képviseli. Az elsőt DÁNIEL ÁGNESÉ, aki két francia regényrészlet szembesítő vizsgálatának eredményeit mutatja be. A másodikat KABÁN ANNAMÁRIÁÉ, aki egy román verset és annak két magyar fordítását veti egybe a román vers részletes szerkezeti elemzésére támaszkodva. A harmadikat MÓZES HUBÁÉ, aki Szent Ferenc *Naphimnusa* és számos vele szövegrokonsági kapcsolatba hozható bibliai szöveg fordítási kérdéseit tárgyalja.

FLAUBERT 1848. FEBRUÁR HUSZONNEGYEDIKÉJE ÉS ARAGON 1815. MÁRCIUS HUSZONNEGYEDIKÉJE

Két francia regényrészlet szembesítő vizsgálata

DÁNIEL ÁGNES

Néhányan azt gondolhatják, hogy ez az
aprólékoskodás (...) szóra sem érdemes
(Bartók Béla)

Bevezetés

1848. március 15-ének másfél százados évfordulója alkalmából sok történelmi visszaemlékezés látott napvilágot. Ezek az írások juttatták eszembe Flaubert *Éducation sentimentale* — *Az érzelmek iskolája* — című (1869-ben megjelent) regényének a februári francia forradalom kitörésének napjáról szóló fejezetét.

Február 24-én délelőtt terjedt el a hír: a király, Lajos-Fülöp, váratlanul elmenekült Párizsból. A monarchia egyik óráról a másikra szétesett. A regény hőse, az eseményeket *elbűvölten figyelő, módfelett szórakozó* Frédéric Moreau-nak *olybá tűnik*, hogy *színielőadáson vesz részt*. A nép egyre vadabban tombol. Az emberek törnek, zúznak, tántorogva ordítóznak. *Nem baj*, mondja a tömeggel sodródó Frédéric, *én a népet nagyszerűnek tartom*.

A király menekülését követő zűrzavaros órák (a kortárs Daumier karcaira emlékeztető) közelképei bennem, szinte értehetetlen kanyarokon át, egy másik történelmi fordulat más ecsettel festett képét idézték fel: Aragon *La Semaine Sainte* — *A Nagyhét* — című (1958-ban megjelent) regényének 1815. március 24-éről szóló fejezetét.

Virágvasárnap reggelén a király, XVIII. Lajos, az Elba szigetéről visszatérő Napóleon elől az ország északi határa felé menekül. A regény főszereplője, a királyi kíséret egyik tagja Théodore Géricault, az alig huszonöt éves festő. A katonák nagypéntek reg-

gelén tudják meg, hogy a király a francia földet már titokban el is hagyta. Megzavarodnak. Többségük az *értelmetlen haláltól* fél. Géricault nem a halálra, hanem arra gondol, hogy ha a Király és a Hercegek *cserbenhagyták* azokat, akiket *ostoba kötelességérzetük* vitt bele ebbe a *lehetetlen* helyzetbe, akkor vajon neki *mi keresnivalója van itt, az általános menekülés közepette?*

Furcsa gondolatársításom elgondolkoztatott.

A két történelmi nap egyetlen közös mozzanata, hogy az uralkodó egyszerre csak eltűnik. Az emberek fejében, szinte egyik percről a másikra, olyan gondolatok fogalmazódnak meg, amelyek korábban talán eszükbe se jutottak. De másképpen éli meg Frédéric Moreau 1848. február 24-ének, és másképpen Théodore Géricault 1815. március 24-ének történeteit.

Miközben az ilyen egymást felidéző történelmi fordulatok összehasonlíthatatlanságán, az emberi magatartás váratlan változásainak körforgásán elmélkedtem, elkapott a szakmai ártalom

Sorra vetődtek fel bennem kérdések, amelyekre szerettem volna választ kapni.

Melyek a két regénynek azok a jegyei, amelyek alapján azt állítom, hogy Frédéric Moreau-nak a szöveg világával kialakult viszonya azért különbözik döntően Théodore Géricault-étól, mert az előbbi kívülállóként szemléli az eseményeket, az utóbbi ellenben lelkiismereti válságként éli át őket.

Vizsgálatom elméleti kiindulópontja szerint az írásművek szerkezeti felépítésének és összefüggőségének különféle, akár explicit, akár rejtett értelem-szemantikai jellemzői, akarva-akaratlan, magukon viselik egyrészt szerzőjük sajátos emberi és művészi felfogásának, másrészt aktuális alkotószándékának valamilyen lenyomatát. Ha feltételezésem az elemzés folyamán helytállónak bizonyul, ki tudom mutatni, hogy az írásban rögzített szövegek (célszerűen kiválasztott) megkülönböztetőjegyeiből vissza lehet következtetni a két szerző sajátos emberi és művészi felfogására és sajátos megjelenítőeljárásaira.

De ha lúd, legyen kövér. Mi volna, ha nemcsak a két regény, hanem a két magyar változat szövegét is megpróbálnám vállatóra fogni? Vajon a szövegek elárulják-e, *hogyan* képezi le a két fordító mindazt, amit a két francia szöveg konstitúciója és nyelvi megjelenítése tükröz? Felfedné-e a két szövegpár szembesítő vizsgálata nemcsak azt, miképpen szervezte és jelenítette meg aktuális művét a két különböző korban élő francia író, hanem azt is, hogy melyek a Flaubert-re, és melyek az Aragon-ra általában jellemző szövegszervező- és kifejezőeljárások? Végül mit árulna el egy ilyen szembesítő vizsgálat a két fordító — vagy általában a magyar fordítók — beleérző képességéről, megjelenítő készségéről?

I.

A vizsgálat fogalomrendszere — A feldolgozás menete

1. A következő fejezetekben használt terminusok értelmezését azért fogalmazom egyes szám első személyben, mert tisztában vagyok azzal, hogy mások ugyanezeket a terminusokat mást értenek vagy érthetnek.

Szövegen egyszeri és egyedi közlések olyan *aktuális együttesét* értem, amelynek írott / nyomtatott formája rögzíti mind a *nyelvi elemek kiválasztásának és kombinációjának*, mind *hangalakjának* megkülönböztetőjegyeit.

A *(jól formált) szöveg szerkesztésén* alkotójának azokat az — akár tudatos, akár spontán — eljárásait értem, amelyek folyamán *kölcsönös összefüggés* alakul ki egyrészt az írásmű *magasabb szintű* egységei (részei, fejezetei, alfejezetei stb.), másrészt *magasabb és alacsonyabb szintű* egységei (bekezdései, mondatai, autonóm szemantikai egységei) között.

Autonóm szemantikai egységeken (a továbbiakban: *asze*) azokat az értelem-szemantikai egységeket értem, amelyek egyetlen predikatív szerkezetből, illetve ennek valamilyen depredikált szintaktikai szinonimájából állnak.

A *nyelvi megjelenítés eljárásai* közül elsősorban azokat vizsgálom, amelyek a szöveg (mind írott, mind hangzó alakjának) egységei közötti *értelem-szemantikai összefüggéseire expliciten és / vagy rejtetten* utalnak.

A szöveg értelmezőjének szándéka természetesen az, hogy vizsgálatát a lehető legtárgyszerűbben végezze. De óhatatlan, hogy interpretációja ne viselje magán személységének, szociokulturálisán meghatározott tapasztalatainak nyomait. Amikor tehát a következő fejezetekben *sajátosságokról, meghatározójegyekről* beszélek, ezeken olyan jellemzők értendők, amelyeket a szöveg alapján (én) úgy ítélek meg, hogy azok az adott szöveg sajátosságai, meghatározójegyei.

Fordításon azt a célnyelvű szöveget értem, amely a forrásnyelvű szöveg szerkezeti felépítését és összefüggérendszerét a fordító sajátos eljárásainak közvetítésével képezi le.

2. Mielőtt vizsgálatomba belefogtam volna, meg kellett ismernem, hogy a két elemezni kívánt francia szövegrészlet miképpen ízesül be a két regény szerkezeti felépítésébe, és hogy lehet-e a részek és az egész elrendezésének módjában bizonyos hasonló jelgyeket felismerni. Ezekkel a kérdésekkel a II. fejezetben foglalkozom.

Amikor a két szöveg elrendezésével ismerkedtem, magam is elcsodálkoztam azon, hogy Flaubert az 1848. február 24-i, Aragon pedig az 1815. március 24-i nap eseményeit *Az érzelmek iskolája*, illetve *A Nagyhét* legterjedelmesebb fejezetében írja le. Minthogy nem vállalkozhattam 50-60 nyomtatott oldalt kitevő szövegek aprólékos elemzésére, a két fejezetből egy-egy rövidebb részletet jelöltem ki. A III. fejezetben már ennek a két francia részletnek és magyar változatának elrendezését ismertetem.

A IV. fejezetben *Az érzelmek iskolája* francia szövegéből (szövege tükörfordításából) kiemelt részletek néhány sajátos jegyét szembesítem a nyomtatásban megjelent magyar változat szövegével, és megpróbálom értelmezni a francia és a magyar szöveg eltérő sajátosságait.¹

Minthogy célom nem az volt, hogy a nyomtatásban megjelent magyar szöveget korigáljam, lektoráljam, a kisebb-nagyobb félreértéseket vagy nyelvbottlásokat csak a legszükségesebb esetben teszem szóvá.

Az V. fejezetben *A Nagyhet* francia és magyar részletének jellemzőbb sajátosságait ugyanazok szerint a szempontok szerint elemzem, szembesítem és értelmezem, mint a IV. fejezetben *Az érzelmek iskoláját*.

A VI. fejezetben először a két szövegpár szembesítő vizsgálatának néhány tapasztalatát összegezem, majd arra a kérdésre adok választ, melyek — szerintem — a két író gondolkodásmódjának, szövegszervező eljárásainak azok a sajátosságai, amelyek a vizsgált szövegek tanúsága szerint általában jellemzőek Flaubert-re, illetve Aragon-ra.

Végül megpróbálok arra a kérdésre is választ adni, hogy a vizsgált részletek fordításainak vannak-e olyan sajátosságai, amelyek a franciáról magyarra áttültetett szövegekre általában jellemzőek.

II.

A két regény szerkezeti felépítése

1. *Az érzelmek iskolájának* (francia szövege) körülbelül 41 x 25 000 karakterből áll. Három része összesen tizenkilenc római számmal jelölt fejezetre tagolódik (6 + 6 + 7).

A regény részek és fejezetek szerinti felépítésére, a részek és fejezetek terjedelmének megoszlására jellemző adatokat a függelékben mellékelt 1/A táblázat adatain szemléltetem.

A táblázatról azt olvashatjuk le, hogy a III. résznek mind felépítése, mind fejezeteinek terjedelme különbözik a másik két részétől. Nem hat, hanem hét fejezetből áll. Az első a regény leghosszabb, az utolsó pedig a legrövidebb fejezete.

Az első fejezet tartalmazza 1848. február 24-ének a bevezetőben említett, állókép-szerűen megjelenített néhány epizódját. Feltűnően rövid utolsó fejezetét pedig, egy egész nemzedék *nevelődésének*, „iskolájának” tragikomikus summázataként Frédéric keserű önvallomása zárja le.²

A mű elrendezésének egyik sajátossága, hogy a szerző, a kor tipográfiai szokásainak megfelelően, következetesen különíti el a szereplők közléseit, vagyis az idéző bekezdéseket, az elbeszélő-leíró jellegű bekezdések szövegétől. Másik sajátossága, hogy bár egy-egy fejezet több, tartalmilag megkülönböztethető, de tipográfiaiilag nem jelölt, változó számú *szakaszra* oszlik, a szakaszok végét általában egy vagy több, rendszerint rövidebb idéző bekezdés jelzi.

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a függelékben mellékelt 1/B táblázaton nem tüntettem fel a fejezetek szakaszok szerinti megoszlását. Csak azt mutattam be, hány idéző bekezdés (a továbbiakban id. bekezdés) ékelődik az egyes fejezetek elbeszélő-leíró jellegű bekezdései (a továbbiakban: e-l. bekezdés) közé.

2. *A Nagyhet* (francia szövege) több mint 63 x 25 000 karakterből áll. Tizenhat címmel és római számmal ellátott fejezete összesen 86, nagyobb üres hellyel és csillaggal elválasztott alfejezetre tagolódik.

A regény szerkezeti felépítését, az egyes fejezetekbe foglalt alfejezetek számát és a fejezetek terjedelmének megoszlását a függelékben mellékelt 2/A táblázat adatain szem-

léltetem. Az adatokból kitetszik, hogy bár Aragon regényének konstitúciója merőben különbözik Flaubert-étől, a *Nagyhét* leghosszabb, egyszersmind a legtöbb alfejezetből álló fejezete az (a *Nagypéntek* című), amelyik 1815. március 24-ének a bevezetőben felidézett epizódjait tartalmazza.

A *Nagyhét* tizenhat fejezetében is vannak idéző bekezdések, de az alfejezetek körülbelül egy harmadában egy sem fordul elő. A szövegalkotó ugyanis, látszólag rendszertelenül, hol külön bekezdésbe szerkeszti a szereplőinek tulajdonított megnyilatkozásokat, hol pedig egy-egy narratív jellegű bekezdés mondatai, esetenként a mondatok asze-i közé ékezi őket, idézőjel között, vagy a nélkül.

III.

A részletes vizsgálatra kijelölt két szövegpár sajátosságai

1.1. Az *érmek iskolája* francia szövege III. részének I. fejezetéből azt a körülbelül 13 500 karaktert kitevő két, egyenként 20 bekezdésből álló szakaszt (a továbbiakban *F* jelű részletet) választottam ki, amely a *felkelés* első óráinak történéseiről szól.

A részlet e-l. és id. bekezdéseibe foglalt mondatok, illetve asze-k megoszlását a 3-F táblázaton szemléltettem.

1.2. A magyar szöveg megfelelő (a továbbiakban *F/Gy* jelű) részlete két szakaszra oszlik.

A bekezdéseibe foglalt mondatok, illetve asze-k megoszlása a 3-FGy táblázaton látható.

2.1. A *Nagyhét* XV. fejezetének szövegéből a nyolcadik és kilencedik alfejezetet (a továbbiakban *A* jelű) részletet választottam ki. A nyolcadik a király menekülését megelőző, a kilencedik a király menekülését követő néhány óra történéseiről szól.

A részlet összesen 14 bekezdésébe foglalt mondatok, illetve asze-k megoszlását a 3-A táblázaton szemléltettem.

2.2. A magyar (a továbbiakban *A/KG* jelű) részlet bekezdéseibe foglalt mondatok, illetve asze-k megoszlását a 3-AKG táblázaton szemléltetem.

A következő fejezetek példaanyagában az alábbi *jelöléseket* alkalmazom:

- a) aláhúzással azt jelzem, hogy valamelyik szövegelem vagy központosági jel nem egyezik meg az eredeti referatív jelentésével és / vagy pragmatikai értékével;
- b) félkövér betűformátummal az aktuálisan elemzett eltérésekre hívom fel a figyelmet;
- c) *kurzíválással* a fordítóra általában jellemző szerkezetre hívom fel a figyelmet.

IV.

Az F és az F/Gy részlet néhány jellemzőbb sajátosságának szembeesítése

Az F és az F/Gy részlet bekezdéseit, gondolatláncait, mondatait, illetve asze-it

- 1) elrendezésük,
- 2) tagolásuk,
- 3) értelem-szemantikai lineáris összefüggéseinek,
- 4) affektív színezetük,
- 5) predikatív szerkezeteik és
- 6) az aktuális közlő és a szövegvilág között kialakult (kialakított) viszony

megjelenítésmódjának jellemzőbb sajátosságai szempontjából vizsgáltam, illetve szembeesíttem.

A magyar változathól kiemelt idézetek egy részében értelmezhettem volna nemcsak egy, hanem több szövegelemet vagy szerkezetet is. A szembeesítés folyamán azonban, az áttekinthetőség kedvéért, a kiemelt szövegszelvényeknek csak egyetlen eltérését interpretálom. Előfordul azonban, hogy valamelyik jellemzőbb eltérésre utólag térek vissza.

1. Az F és az F/Gy részlet szerkezeti *elrendezésének* eltéréseire a 3-FGy táblázat félkövér számjegyei hívják fel a figyelmet.

De más szempontból is meg szerettem volna ismerkedni a szövegpár dallamvonalaának eltéréseivel. Ezért kiszámítottam a francia részlet két szakasza e-l, illetve id. bekezdéseibe foglalt mondatok és asze-k közéértékét, majd azt, hogy ezek a közéértékek a magyar változatban hány százalékkal magasabbak, illetve alacsonyabbak.

	1. szakasz		2. szakasz	
	e-l. bekezdés	id. bekezdés	e-l. bekezdés	id. bekezdés
mondat/bek.	4,4 + 0,4%	2,1 + 0,5%	3,8 —	1,3 —
asze/bek.	12,7 - 0,5%	8,4 - 3,9%	8,4 - 0,4%	3,1 + 0,5%

A két szövegrészlet id. bekezdéseinek átlaga között szemmel láthatólag nagyobbak az eltérések, mint az e-l. bekezdések átlaga között. Ezek az átlagok elleplezik ugyan az aktuális eltérések ingadozásait, mégis azt sejtetik, hogy bár a fordító, feltételezhetően a két nyelv tipológiai különbözősége okán, gyakran kényszerült arra, hogy az eredeti szöveget átrendezze, átstrukturálja, a *mondatok és asze-k átlagának e között az eltérése között* azonban nem találtam egyetlen, *általánosan értelmezhető korrelációt* sem.

2. Az F részlet *tagolásának* egyik jellemzője, hogy az első szakasz elbeszélő-leíró bekezdéseinek átlagosan minden *nyolcadik*, második szakaszának pedig körülbelül minden *tizenegyedik* asze-je között *pontosvessző* utal (a vesszőnél) hosszabb szünetre.

Csak hogy azt kell hinnem, hogy a fordító nem, vagy nem mindig figyelt fel ezeknek a hosszabb szünetet jelző írásjeleknek az aktuális funkciójára, sajátos pragmatikai értékére.

Az F/Gy részlet első szakaszának asze-i között kevesebb a pontosvessző, de előfordul köztük néhány, más minőségű szünetet jelző gondolatjel is; a második szakaszban

ellenben körülbelül egy harmaddal több a pontosvessző, mint az *F* részlet megfelelő szakaszában.

Flaubert a 4. bekezdés negyedik és ötödik mondatát a következőképpen tagolja:

(1/a) 'Az utcasarkokon eszeveszett ékesszólású emberek intéztek beszédet a tömeghez; mások félreverték a templomokban a harangokat; ólmot öntöttek, töltényhüvelyeket hengereltek; a körútak fái, a vízeldek, a padok, a rácsok, a gázégők, minden kiszaggattatott, felborítatott; [...]. Az ellenállás nem tartott sokáig; a nemzetőrség mindenütt közbelépett; olyannyira, hogy nyolc órákor a nép [...-t] birtokolt.'

A fordító a két mondatot a következőképpen tagolta át:

(1/b) Az utcákon a tömeget harsány szavú szónokok tüzelték, mások *benn* a templomokban kondították meg a vészharangot; *emitt* ólmot öntöttek, *amott meg* lövegeket fabrikáltak; a körútak fasorait, az utcai illemhelyeket, padokat, rácsokat, gázlámpákat — mindent *felszedtek, kitéptek, vagy legalább* felborítottak [...]. Az ellenállás nem sokáig tartott; a nemzetőrség mindenütt közbelépett; — olyannyira, hogy nyolc órára a népe volt [...].

A két magyar mondat, a későbbiekben idézett több mondathoz hasonlóan, azt a benyomást kelti, hogy a fordító azért nem érzékeltette a francia leírás dallamvonalának *ki-fejezőértékét*: kopogós ütemét, sajátos szaggatottságát, mert maga sem érzékelte.

A 16. bekezdés második és harmadik mondatát például a szövegalkotó a következőképpen tagolja:

(2/a) 'A Place du Carroussel nyugodtnak látszott. Az Hôtel de Nantes most is magányosan emelkedett ott; és hátul a házak, szemben a Louvre kupolája, jobbra a hosszú faátjáró és az üres telek, amely a kirakodóárusok bódéig hullámszott, mintegy elmerültek a levegő szürke színében, amelyben távoli mormogások úgy tűntek, hogy a köddel keverednek össze, míg a tér másik végén a Tuilériák homlokzatára egy felhőnyíláson át hulló nyers fény fehérén rajzolta ki [a palota] minden ablakát.'

A fordító ellenben így:

(2/b) A Place du Carroussel nyugodtnak látszott. Az Hôtel de Nantes, *mint mindenkor*, most is *csak* magányosan emelkedett; s a mögötte lévő házak, szemben a Louvre kupolája, jobbról a hosszú faalkotmány és az üres háztelek, amely a kirakatosbódékig húzódott — *mindez* mintegy beleolvadt a levegő szürkéségébe, amelyben a távoli zaj *egybekeveredett* a köddel, míg a térnek másik végén, a felhők hasadékan át, nyers napfény *hullott* a Tuilériákra, *kidomborítva* fehérén a homlokzat ablakait.

A fordító megváltoztatta az eredeti szöveg sajátos dallamvonalát, amikor gondolatjelet illesztett oda, ahol *Flaubert* a két asze közti hosszabb szünetet pontosvesszővel szakítja meg, a mondat többi egységét pedig csak egy-egy (vesszővel jelölt) lélegzetvételnél szünettel választja el egymástól. (A két mondatról lásd még 3. alatt.)

Az *F* jelű részlet *idéző bekezdéseinek* tagolása merőben különbözik az elbeszélő-leíró bekezdésektől.

A tizenöt bekezdésben hosszabb szünetet nem jelez se pontosvessző, se kettőspont, mindössze a 8. bekezdés két mondata között egy *gondolatjel*. A 'görög' (értsd: frígiai) sapkában parádézó férfi így pöröl a feleségével:

(3/a) 'Hagyjál békén! válaszolt a férj. Egyedül is szemmel tarthatod a házmesterfülkét. Polgártárs, kérdem, ugye igaz? Mindenhol eleget tettem a kötelességemnek, 1830-ban, 32-ben, 34-ben, 39-ben! Ma harcolnak! (= általános alany)³ Én is kell verekedjek! — Eredj!'

A magyar változat tagolása a következő:

(3/b) Hagyj békén! — felelte a férje. — Egyedül is vigyázhatsz arra a kapusszobára. Polgártárs, kérdem, igazam van-e? Mindenhol ott voltam, ahol *kell*ett, 1830-ban, 32-ben, 34-ben, 39-ben! Mára *megint* verekszenek. Nekem is verekednem kell. Eredj!

A fordító elhagyta a két utolsó mondat közötti gondolatjelet, amely pedig azt jelzi, hogy az öntudatos „hadfi” más hangon szól a körülötte állókhoz, mint feleségéhez. De figyelmen kívül hagyta az ötödik és hatodik francia mondat felkiáltójelekkel hangsúlyozott affektív színezetét is (erről részletesebben lásd 4.2. alatt).

3. A francia szöveg *értelem-szemantikai összefüggéseinek* egyik sajátossága, hogy az első szakasz *e-l. bekezdéseiben* az *egymásmelletiségre*, a második szakasz *e-l. bekezdéseiben* viszont az *egymásutániságra* utaló szövegelemek fordulnak elő a leggyakrabban.

A térbeli összefüggések meghatározó funkcióját érzékeltetik az első szakasz 16. bekezdése 2/a alatt idézett szövegének (szövege tükörfordításának) olyan elemei, mint 'hátra a házak, szemben a Louvre kupolája, jobbra a hosszú faátjáró [...], amely a kirakodóárusok bódéig hullámzott', illetve 'elmerültek a levegő szürke színében, amelyben távoli mormogások [...] látszottak összekeveredni', vagy 'a tér másik végén a Tuilériák homlokzatára egy felhőnyíláson át hulló nyers fény fehéren rajzolta ki minden ablakát'.

A 2/b alatt idézett magyar változatban ellenben a francia szöveg térbeli összefüggésekre utaló elemei közé helyenként *időbeli* összefüggésekre utaló elemek keverednek. Például: „*mint mindenkor*”, vagy: „a felhők hasadéka át nyers napfény hullott a Tuilériákra, kidomborítva fehéren a homlokzat ablakait”.

A francia szöveg 23. bekezdésére, mint általában a második szakasz bekezdéseinek lineáris összefüggéseire, az *egymásutániság* meghatározó funkciója jellemző:

(4/a) 'Már csak a cipők kopogása hallatszott, a hangok csobogásával. Az ártalmatlan tömeg beérte a nézelődéssel. De *időről-időre* egy beszorult könyök betört egy üvegtáblát; *vagy* pedig egy váza, egy szobrocska gurult le egy állványról a földre. Az összepréslődött faburkolatok recsegték-ropogtak.'

A magyar változatban ez olvasható:

4b) Már csak a lábhelek kopogása s a hangok csobogó nesze hallatszott. A békés tömeg beérte a szemlélettel (így!). De *olykor* egy beszorított könyök összezúzott egy üvegtáblát; *itt* egy váza, *ott* egy szobor hullott az állványról a földre. A szorongatott faburkolat meg-meg-reccsent.

A fordító ezúttal az *időbeli* összefüggések közé olyan *térbeli* összefüggésekre utaló elemeket illesztett, amelyek az eredeti szövegben nem fordulnak elő. Például: ahol a francia szöveg szerint '[...] *vagy pedig* egy váza, egy szobrocscsa gurult [...]', ott a magyar szöveg szerint „*itt* egy váza, *ott* egy szobor hullott le”.

Flaubert *id. bekezdéseinek* jellegzetes funkciójából következik, hogy nyelvi szöve-dükben sem a szövegalkotó — sem a fordító — nem jelöl vagy jelez értelem-szeman-tikai összefüggéseket (lásd például a 3/a, illetve 3/b alatt bemutatott bekezdést).

4.1. Mind az *F*, mind az *F/Gy* jelű részlet huszonöt *e-l. bekezdésének* szövegébe foglalt mondatok, illetve asze-k *affektív színezetére* csak egyetlen kérdőjel utal, mégpe-dig a részlet egyetlen függő kérdésének végén. (Erről lásd még 5.2. 10/a és 10/b alatt.)

4.2. A francia részlet első szakaszának nyolc *id. bekezdésében* az asze-k 48,5%-ának, második szakaszának hét *id. bekezdésében* az asze-k 55%-ának affektív színezetére *felkiáltójel* figyelmeztet. A magyar változat szövege több asze-re tagolódik ugyan, mint a francia (lásd a 3-*F* és a 3-*FGy* táblázat adatait), az első szakasz asze-inek azonban csak 36,1%-ára, a második szakasz asze-inek mindössze 40,7%-ára utal egy-egy *felkiáltójel*. Az eltérés *szignifikáns*.

Az adott mondat, az adott asze affektív színezetének *aktuális jelentésére* azonban nem csupán a mondatok / asze-k végén feltüntetett írásjel utal. Uthalat rá mindaz, amit a szövegalkotó a szűkebb kontextus elrendezésébe, tagolásába írt bele.

Így például mind az *F*, mind az *F/Gy* jelű részlet rövid 2. *bekezdésének* szövegét három *felkiáltójel* színezi. A magyar változat aktuális jelentése mégsem azonos a francia bekezdésével.

A francia bekezdés egyetlen — három asze-re tagolt — megnyilatkozásból áll:

(5/a) 'Nem! ne erre! a Palais-Royalba!'

Hallani véljük, hogy a 'munkáskülsejű férfiak' sietve, szinte egy szuszra figyelmeztetik Frédéric-et, merre menjen.

A magyar változat azonban úgy adja vissza szavakat, mintha három — feltételezhetően eltérő hanglejtésű, hangerejű — felkiáltást hallatnának:

(5/b) Nem! Nem erre! A Palais-Royalba!

Az *F* jelű részlet 40. *bekezdése* szintén egyetlen — három asze-t magában foglaló — mondatból áll, de felkiáltójel csak az első asze affektív színezetére utal (a második asze közbeékel, úgynevezett idéző mondat). A francia szöveg szerint az aktuális beszélő, azaz Frédéric, Hussonnet kijelentésére ('Menjünk ki innen, engem ez a nép undorít / undorral tölt el') maga is kijelentéssel válaszol:

(6/a) 'Nem baj! mondta Frédéric, én a népet nagyszerűnek tartom.'

Szinte látni vélem, hogy amikor Frédéric azt mondja: 'Nem baj!', rándít egyet a vállán, és — mint kívülről — szenvtelenül azt füzi hozzá, hogy a népet nagyszerűnek tartja. A magyar változat ezzel szemben a kijelentésbe egy megszorító ellentétre utaló kötőszót interpolál.

(6/b) Mindegy! — mondta Frédéric. — A nép mégis csodálatraméltó!

A fordító nemcsak Frédéric közlésének tónusát változtatta meg, hanem megváltoztatta a közte és a szöveg világa között kialakult (kialakított) jellegzetes távolságtartó viszonyt is (erről részletesebben lásd 6.3. alatt).

Nem tudom, mi lehet az oka annak, hogy a magyar változatban a *felkiáltójelekkel* érzékeltetett affektív színezet nem mindig adja vissza a francia szöveg idéző bekezdéseinek tónusát, ugyanakkor a *kérdőjelek ugyanott és ugyanúgy* fordulnak elő, mint a francia szövegben.

A 19. bekezdésben például ezt mondja Hussonnet:

(7/a) '[...] Bemutakozom az Udvarnak. Ez jó tréfa, ugye?'

A magyar szöveg szerint meg ezt:

(7/b) [...] Bemutakozom az udvarnál. Jó tréfa, nem?'

5. A *predikatív szerkezetek* különféle meghatározójegyeinek megoszlását, funkcióját és pragmatikai értékét többféle szempont szerint elemeztem.

5.1. Az *F* jelű részlet egyik sajátossága, hogy *predikatív szerkezetei szubjektumának* csak körülbelül 60%-a utal személyre, illetve személyek csoportjára, nagyjából fele ennyi valamilyen dologra, tárgyra, és mintegy 10%-a (aktuálisan elvont) fogalomra.

Az *F/Gy* jelű részlet szubjektumainak több mint 70%-a referál személyre / személyek csoportjára. Ennek a magasabb aránynak most is gyakran, de korántsem mindig, nyelvtipológiai okai vannak.

Igaz, hogy nem minden szubjektum köznévv, és nem minden köznévv szubjektuma valamely asze-nek. Mégis úgy gondoltam, hogy az *F* és az *F/Gy* részlet sajátosságainak összevetése szempontjából tanulságos lehet a szövegükben leggyakrabban előforduló köznevek megoszlásának az a néhány adata, amelyet a függelékben mellékeltem 4/A és 4/B táblázaton mutatok be.

A francia részlet első bekezdése első mondatának (tükörfordítása) például így hangzik:

(8/a) 'Puskatűz zaja ébresztette őt álmából; és Rosanette könyörgései ellenére, Frédéric erőnek erejével meg akarta nézni, mi történik.'

A fordító megváltoztatta a francia szubjektum referatív jelentését (és funkcióját):

(8/b) 'Puskalövés zajára ébredt reggel; s hiába kérlette Rosanette, Frédéric mindenképp menni akart, hogy lássa, mi történik *odakinn*.'

Utánanézttem annak, hogy a regény különböző fejezetei milyen szócsoporthal kezdődnek. A magyar változat szövegében is csak a III. rész I. fejezete kezdődik élettelen dologra utaló szócsoporthal. Csakhogy a francia szövegben 'a puskatűz zaja' a mondat első asze-jének *szubjektuma*, és a *puskatűznek* ez a *zaja* egyik láncszeme annak az össze-

függéshálózatnak, amely a Frédéric és a szöveg világa között kialakuló (kialakított) *el-személytelenült* viszonyt jeleníti meg (lásd 6. alatt).

A magyar változat első asze-jének azonban Frédéric a szubjektuma, és ennek a lát-szólag jelentéktelen átstrukturálásnak a következtében a puskatűz / puskalövés zaja és a Frédéric felébredése közötti jelölt *kauzatív* viszony *rejtetté* halványult.

A 4 /A és 4/B táblázatban feltüntetett adatokból arra következtettem, hogy a fordító, talán a valamikori tanári intelmek tudattalan hatására, gondosan kerülte egy-egy köznév gyakoribb ismétlését. Talán ez a magyarázata annak, hogy az *F/Gy* részletben annyi alacsonyabb a háromszor, illetve ennél többször ismétlődő köznevek százalékaránya.

Mert például a 8/a alatt idézett megnyilatkozás 'puskatűz' / 'puskalövés' jelentésű (*fusillade*) szava a részlet első szakaszában három ízben fordul elő, az *F/Gy* részletben viszont erre a zajra három különböző főnév utal: *puskalövés*, *puskaropogás*, *lövöldözés*.

A 'nemzetőr' jelentésű (*garde national*, *m.*) főnév pedig ötször ismétlődik a francia szövegben, de a magyar szövegben három ízben a *nemzetőr*, két ízben pedig, némi átalakítás után, az *őrség* köznév.

A 14/a alatt idézett második mondat kifejezőértékét erősíti a 'halottak' jelentésű (*mort*, *m.*) főnév megismétlése. A megfelelő magyar megnyilatkozásban azonban először a *halottak*, másodsor a *halottak* főnév fordul elő.

De más oka van annak, hogy az *asszony* köznév a magyar szövegben háromszor is előfordul, a franciában viszont csak egyszer, és a magyar szövegben a *férfi* főnév hat-szor, az *ember* és az *alak* főnév meg egy-egy alkalommal, holott a francia szövegben az 'ember' / 'férfi' jelentésű *homme* összesen hatszor.

Ismeretes, hogy a franciában, mint az indoeurópai nyelvekben általában, a harmadik személyű (hím- vagy nőnemű) névmás egyértelműen utal vissza valamilyen megelőző hím- vagy nőnemű főnévre. A magyar *ő* vagy *ők* névmás azonban nem. Ilyenkor arra kényszerül a fordító, hogy a szubjektumra, névmás helyett, valamilyen teljes jelentésű főnévvel utaljon.

A magyar változat vizsgálatából azonban az derül ki, hogy a fordító nem mindig figyelte fel arra, hogy egy-egy szövegelemnek valamilyen (megközelítőleg) hasonló jelentésű elemmel vagy szócsoporttal történő felcserélése szinte észrevétlenül megzavar(hat)ja a szöveg belső összefüggésrendszerét, megváltoztat(hat)ja egyik-másik gondolatláncának pragmatikai értékét.

Nem tudom miféle (gyermekies? biedermeier?) szemérmetességnek tulajdonítható, hogy a fordító például az '(utcai) *vizelde*' jelentésű (*vespasienne*) főnevet úgy tette „szalonképesebbé”, hogy helyette *utcai illemhelyet* (lásd 1/a, illetve 1/b alatt), vagy '*obszcén kíváncsiság*' helyett *aljas kandiságot* írt (lásd 12/a és 12/b alatt)?

Miért változtatta át a 29. id. bekezdésben a (már Flaubert idejében is) felismerhetetlen blaszfémiát rejtő (*saperlotte*) indulatszót a kissé népies felhangú, enyhe rosszallást kifejező *hejnye!* indulatszóvá, amikor például tollára kínálkozott volna a franciával szinte egyenértékű magyar *a kutyafáját!* indulatszó?

Vagy miért alakította át a 32.e-l. bekezdés negyedik mondatát úgy, hogy a francia szöveg szerint a '*prostituáltak*' derekát övező becsületrend szalagjai a magyar változatban *széplányok* derekát övezik?

5.2. Az *F* jelű részlet *e-l. bekezdéseibe* foglalt mondatoknak / asze-knek majdnem minden *tizedik személyt jelölő szubjektumára*, az *id. bekezdések* huszonöt mondata közül, azonban csupán *egynek* a szubjektumára utal *általános névmás* (lásd a 3/a és 3/b alatt bemutatott idézetet).

A bekezdések kontextusa azt sejteti, hogy a francia szövegben ez az általános névmás, hagyományos (igaz, hogy ma egyre inkább feledésbe merül) használatának megfelelően, *mindig* egyes- vagy többes szám *harmadik* személyt jelöl. (Vö. az V.5.2. alatt írottakkal.)

A magyar változat szövegében, többször (de nem mindig) a nyelvi rendszer kényszerének okán, egy-egy mondat szubjektumára jóval kevesebb névmás, de jóval több főnév referál.

A francia szöveg 13. bekezdése tizenkét mondata harmincnégy asze-ből áll. A bekezdés három mondatában összesen hat asze szubjektuma valamely megnevezett személy, öt asze szubjektumára pedig általános névmás utal.

(9/a) 'De egy szénával megrakott kocsi, és amely úgy égett, mint valami óriási fáklya, a falak mellé vonszolatott. Gyorsan rőzsecsomókat, szalmát, egy borszeszes hordót hoztak (= általános névmás). A tűz felszállt a kövek mentén; az épület mindenütt füstölni kezdett, mint egy kénköves barlang; [...].

A tér minden ablakából lőttek (= általános névmás); a golyók sivítottak, a megrepedt szökökút vize vérrel keveredett tócsákat alkotott a földön; a sárban ruhákon, csákókon, fegyvereken csúszkáltak (= általános névmás); Frédéric valami puhaságot érzett a lába alatt; [...]. [...]. A bormérések nyitva voltak; időről-időre bementek (= általános névmás) elszívni egy pipát, meginni egy korsóval, azután visszamentek (= általános névmás) harcolni.'

A magyar változat szövegében valamilyen meg nem nevezett személy csak *három* asze szubjektuma:

(9/b) Akkor a falhoz állítottak egy szénával rakott hintót, amely úgy égett, mint egy roppant fáklya. Gyorsan rőzsecsomókat, szalmát, borszeszes hordókat hoztak. A tűz felszállt a kövek mentén; az épület füstölni kezdett, akár egy kénköves barlang; [...].

A tér minden ablakából lőttek; a golyók csak úgy fütyültek; a felrepedt szökökút vize embervérrel keveredett, tócsákká szélesedve a földön; a sárban a járókelők egyenruhákba, zsákokba,⁴ fegyverekbe botlottak; Frédéric a lába alatt valami puhaságot érzett; [...]. [...].

A borárosok boltjai közben továbbra is nyitva voltak; a legtöbben betértek egy kis pipázásra, megittak egy üveg bort, azután visszamentek verekedni.

A fordító gyakran, és talán (Karinthyval szólva) „csak a széphangzás mián” cifrázza, bővítgeti az eredeti szöveget. Mert ugyanígy járt el például az 1/b és a 2/b alatt idézett szövegszelvények átültetésekor is.

Az 1/b szövegszelvényben a 'minden kiszaggatott, felborított' szenvedő szerkezetet kénytelen volt ugyan cselekvő szerkezetté alakítani, de a „mindent felszedtek, kitéptek, vagy legalább felborítottak” részletező ártértelemezésére már semmi sem kényszerítette.

Hasonlóképpen, nem nyevtipológiai okok miatt dúsította fel a 16. bekezdésnek azt a második mondatát amelyben az 'egy felhőnyíláson át hulló nyers fény fehéren rajzolta ki

minden ablakát' szövegegységet „a felhők hasadékaán át, nyers napfény hullott a Tuilé-riákra, *kidomborítva fehérén a homlokzat ablakait*” formában jelenítette meg.

Ami pedig a 9/b alatt idézett szövegszelvényt illeti, annak harmadik mondatába a fordító a meg nem nevezett szubjektumra utaló *általános névmás* helyére a *határozott* névelővel bevezetett *járókelők* és *legtöbben* névszói elemeket illesztette.

Ha ebbe a mondatba nem ezt a két konkrét referatív jelentésű névszót, hanem például az általánosabb jelentésű *ember* köznevet illesztette volna, nyilván jobban vissza lehetett volna belőle következtetni a francia szöveg egyik lényeges, de a magyar fordításban eléggé hézagosan megjelenített sajátosságára: a diskurzus *elszemélytelenített* tónusára.

A 32. bekezdés második mondata a részlet *e-l. bekezdéseinek* szövegébe illesztett egyetlen függő kérdés:

(10/a) 'Mivel győzelmes volt (= általános névmás), nem kell-e szórakozni?'

A bekezdés első mondata utolsó asze-jének szubjektuma 'a nép'. Ugyanerre utal vissza a fenti mondat szubjektuma, az (*on*) általános névmás. Ugyanez ('a nép') a szubjektuma a mondat második asze-jének is, amelynek modális árnyalását a (személytelen) 'kell' jelentésű úgynevezett módbeli segédige (*il faut*) fejezi ki.

A fenti mondat magyar változata a következőképpen hangzik:

(10/b) *Ha már övék a győzelem, miért ne mulatnának egyet?*

A magyar szövegben a bekezdés első mondata utolsó asze-jének szubjektuma szintén *a nép*. A második mondatban azonban a fordító nem azt írta, hogy „mivel a *népé* a győzelem”, hanem azt, hogy „övék a győzelem”. Csakhogy se ez a todalékkal ellátott személyes névmás, se a második asze igealakjának todalékolása nem illeszkedik be a részlet sajátos (*elszemélytelenített*) kölcsönös összefüggéseinek rendszerébe (erről részletesebben lásd alább).

5.3. A francia és a magyar szövegben, a két nyelvi rendszer különbözőségéből fakadóan, különbözik az *igefajták* megoszlása is.

Az *F* jelű részlet első, *leíró* jellegű szakaszában a *cselekvő* formák mellett viszonylag gyakran fordulnak elő a *szenvedő* és *visszaható* állítmányi szerkezetek, második, *elbeszélő* jellegű szakaszában viszont a *cselekvő* formák mellett gyakran ismétlődnek a *műveltető* szerkezetű, illetve a szubjektum *állapotára* utaló predikátumok.

Az *F/Gy* jelű részletben (magától értetődően) több a *cselekvő* alakú állítmányi szerkezet, mint az *F* jelűben.

A *visszaható* és a szubjektum *állapotára* utaló állítmányi szerkezetek a részlet *mindkét* szakaszában körülbelül *ugyanannyiszor*, a *műveltető* igealakok pedig — még a második szakasz szövegében is — viszonylag ritkán ismétlődnek (lásd alább a 12/a és 12/b alatt bemutatott idézetet).

A függelékben mellékelt 5/A és 5/B táblázaton a két szövegrészletben leggyakrabban előforduló (teljes referatív jelentésű) igék megoszlására jellemző néhány adatot mutatnak be. Az adatokból az tűnik ki, hogy a fordító nemcsak a köznevek ismétlését kerüli, hanem az igékét is. A francia szövegben a közneveknek 67,7%-a, magyar szövegben

több mint 82%-uk egyszer sem ismétlődik. A francia szövegben az igéknek 56%-a, magyar változatában pedig közel 70%-uk csak egy ízben fordul elő.

Mint a köznevek átültetése esetében, a fordító az igei állítmányok esetében sem mindig figyelt arra, hogy változatlanul adja vissza a francia predikátum stílusértékét, regiszterét. Olykor szépít. A 12/a alatt bemutatott bekezdés harmadik mondatának francia szövege szerint '[a fegyencek karjukat vájták be a hercegnők nyoszolyáiba], amiért *nem erőszakolhatták meg őket*'. A magyar szöveg szerint ellenben „ha már *a testüket nem érték*, [...]”

Olykor viszont pejorál. Az alább 12/a alatt bemutatott bekezdés első mondatának francia szövege szerint '*a tombolás elkomorult*', vagyis gyászossá vált. A magyar szöveg szerint *elfajult*, azaz eldurvult.

Máskor kakofemizmus lopakodik be a fordításba, például a 26. bekezdés második mondatába. Flaubert szerint '*a trónszéken [...] egy proletár ült*', a fordító szerint *terpeszedett* (lásd 15/a és 15/b alatt).

Nem vetettem össze a nem teljes referatív értékű igék megoszlását, mert eltéréseik gyakran a két nyelvi rendszer különbözőségéből következnek. Az *F* jelű részlet 16. bekezdése negyedik mondatának betű szerinti fordítása például így hangzik: 'Az Arc de Triomphe mellett egy elhullott ló *volt*.' A fordítót nem a szépítgetés szándéka vezette, amikor azt írta, hogy „az Arc de Triomphe közelében egy ló kinyúlt teteme *feküdt*”, hanem a magyar igerendszer mássága, konkrétabb kifejezőlehetőségei.

Vizsgálatom céljának megfelelően azt szerettem volna pontosabban megismerni

1. *hol és hogyan* jeleníti meg Flaubert a részlet sajátos kölcsönös összefüggéseinek hálózatát, és hogy
2. a fordító *miképpen* jeleníti meg őket.

Az első szakaszban, az *F* részlet 5. bekezdése ötödik és hatodik mondatának alább kiemelt asze-iben, három visszaható és két szenvedő, de csak egy cselekvő alakú állítmányi szerkezet fordul például elő:

(11/a) 'A füst, amely a tetején (tudniillik a barikádén) himbálózott, széjjelnyílt, emberek rohanták meg, [...]. Az őrség [...] tölgytáblákkal védett ablakai lörésekkel voltak átluggatva; és az épület, két emeletével, két szárnyával, szökőkútjával az elsön (tudniillik emeleten) és ajtájával középtűt, fehér foltokkal kezdt bepettyeződni a golyók ütése alatt.'

A magyar változat szövege így hangzik:

(11/b) Az ormán himbálódzó füst kettéoszlott, fenn emberek futkostak, [...]. Az őrség [...] tölgytáblás ablakait lörések lyuggatták át; s az épület két emelete, két szárnya, kútja és kikapuja fehér foltokkal telt meg lassan, a pattogó golyók nyomán.

A francia szöveg állítmányi szerkezetei *statikusabban* írják le a látványt, a magyar változat predikátumai ellenben — részben a két nyelv tipológiai különbözőségéből fakadóan — *dinamikusabban*. De más oka is van annak, hogy ezen a helyen a magyar szöveg kifejezőértéke különbözik az eredetietől. A kiemelt szövegelemek jól mutatják, hogy a fordító (ismét) „felstilizálta” a szikáran fogalmazott francia gondolatláncot.

A második szakasz szövegében megjelenített állítmányi szerkezetek elrendezésére és megoszlására jellemző például a 33. bekezdés első, második és ötödik mondata:

(12/a) 'Aztán a tombolás elkomorult. Valami obszcén kíváncsiság kutatott át minden fülkét, minden zugot, nyitott ki minden fiókot. Fegyencek vájták be karjukat a hercegnők nyoszolyáiba, és hemperedtek végig rajtuk (tudniillik a nyoszolyákon), vigasztalásul, amiért nem erőszakolhatták meg őket. [...] Minden tüdő lihegett, a hőség egyre elviselhetetlenebbé vált; a két barát, attól félve, hogy megfullad, kiment.'

A magyar változat a következőképpen hangzik:

(12/b) Aztán a tombolás is elfajult. Valami aljas kandiságtól űzve, minden fülkét felforgattak, minden zugba benéztek, minden fiókot felnyitottak. Gályarabok kezei hercegnők ágyában vájkálgattak, s ha már a testüket nem érték, legalább végighemperedtek a párnáikon. [...] Minden mell hangosan lihegett, a hőség egyre fojtóbbá vált; s a két barát eltávozott, csak hogy meg ne fulladjon.

A második magyar mondatból eltűnt a francia szövegnek a műveltető igével érzékeltetett elszemélytelenítése. A francia mondat szubjektuma elvont fogalom ('obszcén kíváncsiság'); a magyar megnyilatkozás szubjektuma (ahogy ezt az állítmányi szerkezet toldaléka jelöli) meg nem nevezett harmadik személyek csoportja (ők). (Az 'obszcén kíváncsiság' vs aljas kandiság szócsoporthoz lásd az 5.1. alatti megjegyzést.)

Megváltozott a következő két mondat egy-egy gondolatláncja is. A francia okádó magyarázó kapcsolódást ('vigasztalásul amiért nem erőszakolhatták meg őket') feltételes állítás formájában látjuk viszont (*ha már nem* — [akkor] *legalább*). Az átszerkesztéskor a fordító valószínűleg nem vette észre, hogy a francia részlet e-l. bekezdéseiben nem fordul elő egyetlen feltételes állítás sem. De azt sem, hogy már az előző, a 32. bekezdés függő kérdését is feltételes állítással strukturálta át (lásd 10/a és 10/b alatt). Márpedig az okádó magyarázat logikai rendje, következésképpen aktuális jelentése is különbözik a feltételes állításétól.

6. Flaubert szövegében az aktuális közlő és a szöveg világa között kialakult (kialakított) viszony megjelenítmódjának sajátos jegye a távolságtartásnak háromféle, következetesen megkülönböztetett kifejezése. Ez a három állítmányi szerkezet ugyanis független a közlő személyétől, és csak a közlőnek a közléssel kialakult (kialakított) viszonyával korrelál.

A szöveg különböző helyein eltérő állítmányi szerkezetek fejezik ki azt, hogy

- a) *valakinek* valaki vagy valami ott és akkor *valamilyennek látszik, tetszik, tűnik*,
- b) *valami* aktuálisan *valamilyennek látszik, tűnik*, illetve
- c) *valaki* valakit vagy valamit ott és akkor *valamilyennek tart* vagy *vél*.

6.1. A 3., 11. és 26. bekezdés francia szövegének egy-egy helyén valaki / valami *valamilyennek látszik, tetszik, tűnik*.

Az *F* részlet 3. bekezdésének harmadik mondata szerint az a fiatalember, aki hirtelen Frédéric elé toppant

(13/a) '[...] hosszú katonapuskát tartott a kezében, papucsá orrán szaladt, holdkórosnak látszott és tigris fürgeségűnek.'

A magyar változat a fiatalembert a következőképpen írja le:

(13/b) Hosszú katonapuskája volt, s a papucsá hegyén szaladt, oly arccal, mint egy alvajáró, s hajlékonyan, akár egy tigris.

Sejteni vélem, miért lett a holdkórosnak *látszó*, fiatalember *arca* olyan, mint egy alvajáróé, és miért *szaladt* hajlékonyan, akár egy tigris.

A francia szöveg állítmányi szerkezete (*avoir l'air de qc*) betű szerinti fordításban ugyanis így hangzik: 'arca / arckifejezése van', de azt jelenti, hogy 'valami valamilyennek látszik, tetszik, tűnik'.

A 11. bekezdés három utolsó mondatában Flaubert azt írja le, milyen benyomást tett Frédéric-re a tömeg dobpergésekkel kísért diadalordítása:

(14/a) 'Frédéric, két áthatolhatatlan tömeg közé szorulva, nem mozdult, egyébként is el volt bűvölve és nagyszerűen szórakozott. A sebesültek, akik elhanyaglottak, az elterült halottak nem látszottak igazi sebesülteknek, igazi *halottak*nak. Olybá tűnt neki, hogy valamilyen színlelés résztevéje.'

A magyar változat a következőképpen hangzik:

(14/b) Frédéric két sűrű tömeg *közt* meg se mozdult, különben is részeg volt (így!), s nagyszerűen mulatott. A *lehanyatló* sebesültek, a *kiterített holttetek* szinte nem is látszottak igazi sebesülteknek, se *halottak*nak. Míntha csak színházban volna.

(A 'halottak' vs *holttetek* / *halottak* pragmatikai értékéről lásd 5.1. alatt.)

A francia szövegnek ezen a helyén ugyanaz az állítmányi szerkezet fordul elő, mint a 3. bekezdés 13/a alatt idézett mondatában. A magyar szöveg szerint a közlő *nem* azt jelenti ki, hogy a halottak, a sebesültek nem *látszottak* igazi sebesülteknek, igazi halottaknak, hanem *úgy véli*, hogy *szinte* nem is látszottak se igazi sebesülteknek, se halottaknak.

A 14. bekezdés utolsó mondatában Flaubert azt a (*sembler*) igét használja, amelynek jelentése hasonló ugyan az előző predikátum (*avoir l'air de qc*) jelentéséhez, de nem azonos vele: egy olyan szemantikai jegyet is foglal magában, amely a szubjektum személyes megítélésére utal, a magyar változat ellenben valami *feltételezés*re. Márpedig a kettő nem azonos.

A francia szöveg 26. bekezdésének második mondatából a következőt tudjuk meg:

(15/a) 'A trónszéken, [...] egy feketeszakállú, kigombolt ingű proletár ült, vidámnak és ostobánnak látszott, mint egy porcelán bábu'.

A mondat magyar változatából ellenben ezt:

(15/b) [...] a trónszéken egy proletár terpeszkedett, szakállasan, szétnyílt ingben, vigyorogva és ostobán, mint egy porcelán báb.

A francia szövegnek ezen a helyén megint a 3. és a 11. *bekezdés* második mondatának állítmányi szerkezete ismétlődik meg. A 26. *bekezdés*ből: most azt tudjuk meg, *milyennek* — vidámnak és ostobának — *látszott* a feketeszakállú, kigombolt ingű proletár.

A magyar változatban a „vigyorogva és ostobán terpeszkedett” szó szerkezetet *haszonlat* követi, ugyanúgy, mint a 14/b alatt idézett második mondatában.

6.2. A 11. *bekezdés* utolsó mondatába Flaubert ugyanazt a *valami valamilyennek látszik, tűnik* alapjelentésű (*sembler*) igét illesztette be, mint a 14. *bekezdés* szövegébe. Ugyanez fordul elő a 11. *bekezdés*nek (először a bevezetőben idézett) mondatában is ('olybá tűnt neki, hogy valamilyen színleltetés részvevője').

Ugyanezt szötte bele a 16. *bekezdés* (2/a alatt nem idézett) második mondatába is:

(16/a) '[a levegő szürke színében] távoli mormogások úgy tűntek, hogy a köddel keverednek össze'.

A fordító azonban átszerkeszti a mondatot:

(16/b) [...] a távoli zaj egybekeveredett a köddel.

Csakhogy ebből a mondatból a magyar befogadó nem érzékel(het)i, hogy a hangok csak azt a benyomást keltik, hogy a köddel keveredve gomolyognak a levegőben.

A 37. *bekezdés* hatodik mondatában megismétlődik a 16. *bekezdés*ben megjelenített (*sembler*) ige (lásd 16/a alatt).

(17/a) 'A katonai főiskolás nem értette meg (tudniillik Frédéric szavait), különben is ostobának látszott.'

Ezúttal a fordító pontosan adja vissza a *látszik, tűnik* predikátum sajátos közlőértékét:

(17/b) De ez nem értette meg, különben is hülyének látszott.

6.3. Az előzőekben bemutatott kétféle állítmányi szerkezettől különbözik a 40. *bekezdés* utolsó állítmányi szerkezetének mind jelentéstartalma, mind pragmatikai értéke (lásd 6/a alatt). A francia szöveg szerint Frédéric ügyet sem vet barátja kijelentésére ('Nem baj!'), és azt közli vele, hogy ő a népet *nagyszerűnek tartja*. Véleménynyilvánítása a közlés világával kialakított (kialakult), már többször megfigyelt *elszemélytelenült, távolságtartó viszonyát* reflektálja.

A fordító a kölcsönös összefüggések láncolatát azonban ebben a 40. *bekezdés*ben sem érzékel(tet)te. A megnyilatkozás utolsó asze-jének színezetlen megállapítását *affektív színezetű* felkiáltássá alakította át.

7.1. Az F jelű részlet jellemzőbb megkülönböztetőjegyei közé tartozik

- az e-l. és az id. bekezdéseknek következetes tipográfiai elkülönítése;
- a részlet két szakaszának, a két szakasz e-l. és az id. bekezdéseinek eltérő tagolása, eltérő affektív színezete és eltérő értelem-szemantikai lineáris elrendezése;
- az e-l. és az id. bekezdések predikatív szerkezetei szubjektumainak és állítmányi szerkezeteinek jól nyomon követhető eltérő sajátosságai;
- az aktuális közlőnek (a *szövegalkotónak*, illetve Frédéric Moreau-nak) a szöveg világával kialakuló (kialakított) személytelen viszonya.

7.2. Az *F/Gy* részlet szövegében megtalálható mindaz, ami a francia szövegben meg van írva.

A fordító jól érzékelhető törekvése, hogy a szöveg egymást követő gondolatláncait a magyar befogadó számára érthetően, választékosan, és nemcsak szabatosan, hanem tetszetős formában jelenítse meg.

Ennek a — tudatos vagy akaratlan — törekvésének azonban az a következménye, hogy a magyar befogadó elől elrejtí a részlet összefüggéshálózatának sok finom szálát, a kölcsönös összefüggéseknek azokat az előre- és / vagy visszautaló jegyeit, amelyeket Flaubert (rejtetten) írt bele szövegébe.

V.

Az A és az A/KG jelű részlet néhány jellemzőbb sajátosságának szembesítése

Sem a III.1. és 2. alatt ismertetett, sem a 3-F, illetve a 3-A táblázatban bemutatott adatok nem hagynak kétséget afelől, hogy Flaubert és Aragon szövegeinek mind felépítése, mind textúrája merőben különbözik.

Logikus lett volna hát, ha az A részlet tizennégy bekezdését más szempontok szerint elemzem, mint a (valamivel rövidebb) F jelűnek negyven bekezdését. De akkor nehezen tudtam volna a két magyar változat szövegét nemcsak az eredeti szöveggel szembesíteni, hanem egymással is összevetni. Ezért az A és az A/KG jelű részlet néhány sajátosságát ugyanazok szerint a szempontok szerint elemzem és szembesítem, mint az F és az F/Gy részletét (lásd a IV. fejezet első bekezdését).

1. A *Nagyhét* szerkezeti elrendezésének egyik jellemzője, hogy néha az egyes szereplők közlései külön bekezdést alkotnak, máskor meg szavaik, és (többszörre függő beszéd formájában megjelenített) gondolataik összefonódnak a szöveg narratív bekezdéseibe foglalt mondatokkal és / vagy asze-kkel.

A függelékben mellékelt 3-A és 3-AKG táblázat adatai, legalábbis első látásra, alig különböznek. Mind a két részletben azonos a két alfejezet bekezdéseinek száma, mind a két részletben csak egyetlen elkülönített id. bekezdés fordul elő. Ha azonban sorra veszem a 3-AKG táblázat félkövérral szedett számjegyeit, kiderül, hogy a különböző bekezdésekbe foglalt megnyilatkozások, és főleg asze-k száma, illetve megoszlása nem azonos.

Most is elvégeztem azt a számítást, amellyel közelebb akartam férközni az F és az F/Gy részlet dallamvonalának eltéréseihez (lásd IV.1. alatt). Ezért kiszámítottam az A jelű részlet két alfejezetének bekezdéseibe foglalt mondatok és asze-k középértékét, majd azt, hogy az A/KG részletben ez a középérték mennyivel alacsonyabb, illetve magasabb. (Nem csoportosítottam külön a vizsgált részlet egyetlen id. bekezdését.)

	8. alfejezet	9. alfejezet
mondat./bek.	7,- - 0,5%	11,7 + 0,2%
asze/bek.	26,3 + 2,7%	33,9 + 1,3%

Az A jelű részlet fordítóját, mint az F jelűét is, *nem csupán a két nyelv eltérő rendszere* kényszerítette a szöveg átrendezésére, átstrukturálására, hiszen nehezen lehetne csupán nyelvtipológiai okokra visszavezetni a francia és a magyar szöveg eltéréseinek ilyen változó arányait.

A két fordító eljárásának különbözőségét sejteti azonban, hogy míg az F/Gy szövegében az asze-k száma általában alacsonyabb, mint az F jelűében, addig az A/KG szövegében az asze-k már amúgy is magasabb száma még magasabb, mint az A jelűében.

2. Mind az A, mind az A/KG jelű részlet *tagolásának* egyik sajátossága, hogy 8. alfejezetében a *kettőspontoknak*, 9. alfejezetében pedig a *kérdőjeleknek* és a gondolat befejezetlenségét jelző *írásjeleknek* (a *három pontnak*) van kiemelt funkciójuk. Ezek az *írásjelek* azonban a *magyar szövegnek nem mindig a francia szövegével azonos helyén fordulnak elő*.

A magyar változat tagolásának egyik sajátossága, hogy bár a francia szövegben egyetlen gondolatjel sem fordul elő, a fordító mégis több depredikált szemantikai egységet tesz (hosszabb szűnet értékű) *gondolatjelek* közé.

Bár az eljárás érthető is, következetes is, de a gondolatjelek közé tett magyar szócsoporthoz megváltoztat(hat)ja az adott mondat *pragmatikai értékét*, módosít(hat)ja *értelem-szemantikai rendjét*, vagy akár mindkettőt.

Például a 2. bekezdés első mondatát Aragon a következőképpen tagolja:

(1/a) 'Meg kell érteni (azt a tényt), hogy Monsieur és a fia ebben a percben az ulánusok ffordorlatos hadmozdulatának tekintette (azt) hogy ezek éppen az előtt a Parti Kapu előtt tömörültek, amelyen, ha úgy döntenek, Estaires-be Lestremen át kell haladniuk.'

A fordító viszont így:

(1/b) Meg kell értenünk azt is, hogy e pillanatban Monsieur és a fia jól átgondolt hadmozdulatnak vélte az ulánusoknak azt a *cselekedetét*, hogy éppen a Parti Kapu előtt tömörülnek, hiszen nekik ezen a kapun át kellett távozniuk, ha — mint elhatározták — Lestremen át mennek Estaires-be.

A két mondat közléstartalma nemcsak azért különbözik, mert a gondolatjelek közé tett asze megváltoztatta a (csak rövid szűnetekkel tagolt) francia gondolatlánc ütemét, hanem azért is, mert ennek az átagolásnak a következtében a gondolatláncba most egy olyan *okadó* kapcsolódás ízesült be, amely előfordul ugyan a francia szöveg több más helyén, itt azonban nem. (A bekezdésről lásd még 6.2. alatt.)

A 9. alfejezet 12. bekezdése harmadik megnyilatkozásának asze-it is csak (vesszővel jelölt) rövid szűnetek választják el egymástól:

(2/a) '[Théodore] Néhány szót váltott de Prat úrral, aki hóna alatt kis csomaggal ment az Arrasi Kapuhoz az őrszolgálatot felvenni.'

A fordító ezt a megnyilatkozást a következőképpen tagolta át:

(2/b) Váltott néhány szót de Prat úrral, aki — hóna alatt kis csomag — őrségre ment az Arrasi kapuhoz.

A gondolatjelek közé ékelte szószerkezet megakasztja a gondolatmenetet. A befogadó figyelmét egy olyan mozzanatra hívja fel (hóna alatt kis csomag), amely a francia szövegben szinte észrevétlenül bújik meg. Hiszen Théodore ekkor még nem sejtheti, hogy a Hercegek távozása után hamarosan megindul az 'óriási, általános menekülés', és nem gyaníthatja, valójában mi is lapul az őrszolgálatra menő de Prat úr *kis csomagjában*.

3. Mind a két alfejezet *értelem-szemantikai lineáris összefüggéseire* nemcsak az eredeti szövegben, hanem magyar változatában is, a gyakran sorozatban ismétlődő, az időnként jelölt, időnként rejtett *ellentétes*, illetve *ok-okozati* kapcsolódások dominanciája a jellemző. Az A/KG részlet szövegében azonban ezek a jellegzetes kapcsolódások *nem mindig ugyanott fordulnak elő*, ahol a francia szövegben.

A 9. alfejezet 10. bekezdésének öt megnyilatkozása például az *ellentétre* utaló elemek sorozatából áll. A szöveg számos gondolatláncához hasonlóan, ebben az öt megnyilatkozásban is szinte láthatatlanul *fonódnak össze* az egyenes és a függő beszéd formájú megnyilatkozások, asze-k:

(3/a) 'És aztán ezek (tudniillik a szállásadók) megtudták, hogy ők (tudniillik a tisztek) Béthune-ben maradnak. Hát micsoda? Nem mennek / nem megyünk (= általános névmás)? Dehogyanmen, mennek / megyünk (= általános névmás), de (hát) nem mindenki. Végül is micsoda, megyünk / mennek (= általános névmás), vagy nem?

A bekezdés magyar változata így hangzik:

(3/b) Aztán a háziak megtudták, hogy némelyik Béthune-ben fog maradni. Micsoda? Hát nem mennek? De, elmennek, de nem mindenki. De végül is, *hogy áll az ügy?* Megyünk vagy nem?

A francia szöveg *öt* mondatában *három*, a magyar szöveg *hat* mondatában *négy* ellentétre, illetve megszorításra utaló szövegelem fordul elő.

Az A jelű részlet három függő beszéd formájú mondata három asze-jének szubjektumára általános névmás utal. A magyar nyelvnek azonban akár a függő beszéd, akár a meg nem nevezett szubjektum érzékeltetésére nincsenek a franciához hasonló kifejezőeszközei (lásd még 5.2. alatt).

A 3/a alatt idézett három asze-ben az általános névmás legalább két ízben vagy valamilyen meg nem nevezett többes szám *harmadik*, vagy valamilyen meg nem nevezett többes szám *első* személyre referál. A fordító a *három* (függő beszéd formájú) megnyilatkozás állítmányát *kétszer* többes szám *harmadik* személyű szubjektumra utaló toldalékkal látja el. A szövegösszefüggés azonban az utolsó mondatban egyértelművé teszi, hogy a névmás a közlőre (és társaira), vagyis többes szám *első* személyű szubjektumra utal.

A fordító a szubjektumváltást most úgy hidalja át, hogy az utolsó francia mondatot kettébontja. Az első a *hogy áll az ügy* szócsoporttal egészíti ki, és ezzel előkészíti a kö-

vetkező mondat (*megyünk*) toldalékolását. Előtte azonban negyedszer is megismétli az ellentétet jelölő szövegelemet.

A francia részletben, különösen a 9. *alfejezet* szövegében, gyakran és időnként sorozatban ismétlődnek az elvontabb gondolkodásra jellemző *ha — akkor* típusú *feltételes állítások*, amelyeknek következményre utaló elemét Aragon helyenként implikálja.

A francia szövegben a 7. *bekezdés* például a következőképpen kezdődik:

(4/a) 'Ha a Hercegek elvonulása csak délután négy óra tájban történt meg, [akkor] ennek több oka volt.'

A fordító a feltételes állításba implikált okadást itt *nem ugyanúgy* érzékelteti, mint a szövegalkotó:

(4/b) Annak, hogy a Hercegek csak délután négy óra tájt indultak el, többrendbeli oka volt.

A 13. *bekezdés* harmadik mondatának francia szövegében a feltételes állítás ugyanabban a formában ismétlődik meg, mint a 7. *bekezdés* 4/a alatt idézett mondatában:

(5/a) 'Legalább ha (Théodore) az életre nem talált is okot ebben a hajszában, [akkor] a halálra megtalálta az okot.'

A magyar szöveg visszaadja ugyan a francia szövegben megjelenített értelem-szemantikai összefüggést, de azáltal, hogy átrendezte a mondat szerkezeti felépítését, elsiklalt a szakaszos *ismétlés* — Aragon-ra jellemző — *kifejezőértéke*:

(5/b) S ha életcél híján *ment bele ebbe a hajzába*, [akkor] legalább a halálra találta okot benne!

4. Mind az A, mind az A/KG jelű részletben háromféle írásjel utal a közlés *affektív színezetére*: a felkiáltójel, a kérdőjel és a gondolat befejezetlenségét jelző három pont. Az eredeti és a magyar változat 8. *alfejezetében* a *felkiáltójelek*nek van kitüntetett funkciójuk, a 9. *alfejezetre* ellenben a *kérdőjelek* és a bizonytalanságra utaló *három pont* gyakori előfordulása a jellemző. Csakhogy a fordító olyankor is valamilyen írásjellel érzékelteti az érzelmi telítettséget, amikor ezt a francia szöveg csak *jelzi* (vö. a 3/a és 3/b alatti idézetekkel).

A 9. *bekezdés* tizennegyedik és tizenötödik francia mondata például ponttal zárul:

(6/a) 'A kocsik elindulnak-e vagy sem. Ott kell-e mindent hagyni, vagy ki (kell-e) választani azt, amit az ember [= általános névmás] a holmijából magával vihet.'

Aragon a belső beszédet úgy jeleníti meg, hogy mind a két (szabad függő beszéd formájú) mondatot ponttal zárja le. A fordító más „hozott anyagból” dolgozik. Neki a magyar nyelv közvetítésével kell a belső beszédet érzékeltetnie. Erre a francia szövegtől eltérő központosítást tartja alkalmasnak:

(6/b) A kocsik útnak indulnak-e vagy sem?... Mindent itthagyanak, vagy pedig válogassák ki a holmik közül azt, amit magukkal akarnak vinni.

A központosítás azonban megváltoztatta a két mondat hanglejtését, dallamvonalát: mintha a *kérdőjellel és három ponttal* záruló első mondat nem is belső beszéd volna, hanem hangosan kimondott kérdés.

(A modális színezet eltéréseiről [itt például: *magával vihet* vs *magukkal akarnak* vinni] lásd az 5.3.2. 10/a - 10/b alatt bemutatott idézeteket.)

5. Az A és az A/KG részlet *predikatív szerkezeteinek* megoszlása különbözik az F és az F/Gy predikatív szerkezeteinek megoszlásától.

5.1. Az A részlet 8. *alfejezetében* a *szubjektumok* több mint két harmada utal személyekre, személyek csoportjára, több mint 10%-a elvont fogalomra, és alig 9%-a dolgokra, tárgyakra.

A 9. *alfejezet* szövegében ez utóbbiak aránya valamivel alacsonyabb, és lényegesen magasabb azoké, amelyek elvont fogalomra utalnak. (A tizennégy alfejezet köznévi szóállományának közel 3%-át teszi ki Géricault festményeinek egyik kedves modellje: a harcimén, a *ló*.) A köznévi szóállománynak majdnem egy ötöde katonai, hadászati jellegű, az a több mint 2%-a pedig, amelyik a napóleoni idők tárgyainak, katonai alakulatainak, fegyvereinek nevét eleveníti fel, sajátos *ellentétet ír bele* a szöveg vonatkozási hálózatába. Aragon jellegzetesen XX. századi szintakszisában összefonódik nemcsak az egyenes és a függő beszéd, hanem a megírás időpontjának köznyelvi szóállományába itt is, ott is, történelmileg konnotált elemek keverednek (az *ellentétre* utaló kapcsolásfajták kitüntetett funkciójáról lásd 3. alatt).

Az A részlettel összehasonlítva, az F részletben a statisztikai hiba határát jócskán meghaladó arányban, majdnem 20%-kal magasabb azoknak a szubjektumoknak az aránya, amelyek dolgokra, tárgyakra utalnak. Ez az arány korrelál az aktuális közlő (az író, illetve Moreau) és a szöveg világa között kialakult (kialakított) elszemélytelenült viszonyal. Márpedig ha a személyekre vs nem személyekre utaló szubjektumok aránya csakugyan korrelál az aktuális közlő és a szöveg világa között kialakított viszonyal, a fenti adatokból arra következtethetünk, hogy az A részletben ezt a viszonyt valamiféle *személyesség* jellemzi.

Az A/KG részletnek mindkét alfejezetében, de különösen 9. *alfejezetének* predikatív szerkezeteiben, részben az ismert tipológiai okok következtében, *magasabb* a *személyekre*, *személyek csoportjára* utaló szubjektumok aránya, mint a megfelelő francia bekezdésekben. Ebből következik, hogy a *dolgokra, tárgyakra* és az *elvont fogalmakra* referáló szubjektumok aránya a magyar szövegben még *alacsonyabb*, mint a francia szövegben.

A 7/A táblázaton bemutatott szójegyzékéből megtudhatjuk, hogy az A részletben négynél gyakrabban két elvont fogalomra referáló köznév fordul elő: ötször ismétlődik a 'félelem' jelentésű (*peur*), és hatszor az 'ok', 'értelem' jelentésű (*raison*) főnév. Az A/KG szövegében ellenben a *félelem* szó csak kétszer, az *ok*, *értelem* köznév pedig (lásd a 7/B táblázat szójegyzékét) csak négy ízben ismétlődik. (Az 5/a alatt idézett mondatban az 'ok' köznév kétszer, de az 5/b szövegében csak egyszer fordul elő). A két szójegyzék adatai szerint azonban mind a francia, mind a magyar szövegben ugyanaz a három köznév: a *ló*, a *férfi / ember*, és az *ulánus* jelentésű ismétlődik a leggyakrabban.

5.2. A két alfejezet francia szövegében igen gyakran az *általános névmás* utal valamely *meg nem nevezett szubjektumra*, általában 'az ember'-re, 'valaki'-re, 'bárki'-re. Néha, különösen a 9. alfejezet számos belső beszéd formájában megjelenített mondatában / asze-jében, ez a szubjektum az aktuális közlő, aki önmagára az általános névmással utal. (A konzervatív akadémiai nyelvhasználat sokáig a pongyola, gondozatlan beszéd-mód egyik jellemzőjének tartotta az általános névmásnak ezt az egyes- vagy többes szám *első* személyre utaló használatát.)

A *Nagyhét* szövegének egyik (rejtett) sajátossága, hogy az általános névmás több helyütt is magára a „kvázi-szemtanú”-ként közbeszóló szövegalkotóra is utal (erről részletesebben lásd 6.2. alatt).

Az általános névmás *aktuális jelentésének* érzékeltetése különösen akkor válik bonyolulttá, amikor a fordítónak, a magyar nyelv eszközkészletének közvetítésével ugyanabban a mondatban, gondolatláncban kell(ene) valamiképpen megjelenítenie két vagy több, egymást követő általános névmásnak, eltérő jelentésük játékból fakadó *kifejezőértékét*.

Az általános névmás egy vagy több nem megnevezett szubjektumra nemcsak a 10. bekezdés 3/a és 3/b alatt bemutatott szelvényében utal, hanem például a 9. bekezdés harmadik és negyedik mondatának számos asze-jében is. Értelmezés kérdése, hogy a névmás aktuálisan többes szám *harmadik*, vagy egyes, illetve többes szám *első* személyre utal-e.

(7/a) '[Az ég igen sötét volt.] Az *ember* (= általános névmás) sejtette, hogy az eső újra elindul, [...]. Ostromot fognak / fogunk-e (= általános névmás) ebben a városban kiállni, vagy el fognak / fogunk-e (= általános névmás) távozni belőle, és ha igen, hova?'

A magyar változat a következőképpen hangzik:

(7/b) [Az ég erősen beborult.] Az eső bármely pillanatban megindulhatott, [...]. Védelmek-e a várost *ostrom esetén*, vagy pedig eltávoznak belőle, s ha igen, hova?

A fordító a második mondat állítmányi szerkezetéből kiiktatta a 'sejt' igét, amelyik pedig valamiféle körülíró, értelem-szemantikai átkötése a függő beszéd formájában megjelenített két utolsó megnyilatkozás predikátumainak. A magyar változat utolsó két állítmányi szerkezete pedig expliciten utal a többes szám harmadik személyű szubjektumokra.

5.3. Különbözik a két szövegpárban előforduló *igefajták* megoszlása is. *Cselekvő* alakú mind az A, mind az A/KG részlet állítmányi szerkezeteinek többsége, de a magyar változatban ezeknek a cselekvő igéknek az aránya, pusztán tipológiai okokból következően is, *magasabb*, mint a francia szövegben.

Nemcsak az A, hanem az A/KG részletre is jellemző a szubjektum *állapotára* utaló predikátumok *gyakorisága*, és jellemző a *műveltető* igék *alacsony aránya*. (Lásd IV.5.3. alatt az F részlet megfelelő arányait.)

Az A, illetve A/KG jelű részletben leggyakrabban előforduló *igei állítmányok* jegyzékét a 7/A és 7/B táblázaton mutatom be. Négyyszer és ennél gyakrabban ismétlődik az A részlet teljes jelentésű igéinek több mint egy harmada, az A/KG jelű részletben viszont egy ötödük.

5.3.1. A szubjektum állapotára utaló predikátumok gyakoriságából következik, hogy a részlet tizennégy bekezdésében a pusztá létezésre (Esterházy szavával: a *vanás*ra) utaló állítmányi szerkezetek sűrűn ismétlődnek.

A 4. bekezdés első három mondatában például a következő leírás olvasható:

(8/a) 'Monseigneur szemügyre vette ezeket az ulánusokat, [...]. Lándzsájukon volt a kis háromszínű zászló, és a kard lovuk vékonyát ver(des)te, amelyet (tudniillik lovuk vékonyát) fekete csizmájukkal szorítottak. Berry herceg remegett a dühtől: ez egy olyan ezred volt, amelyet ő maga szemlélt és (amelyhez ő maga) intézett beszédet.'

A három mondat magyar változata így hangzik:

(8/b) Monseigneur végignézett az ulánusokon [...]. Lándzsájukon kicsiny, háromszínű zászló lengett, kardjuk lovuk oldalát csapkodta, amelyet erősen szorítottak fekete csizmás lábukkal. Berry herceg beleremegett dühébe, ezt az ezredet maga szemlélte meg, és maga szólt hozzájuk.

A magyar szövegben két olyan állítmányi szerkezet fordul elő, amely a francia *lét-igénél* szemléletesebben utal a szubjektum állapotára: a '*kis háromszínű zászló*' nem '*volt*', hanem *lengett*; az ezred sem '*volt*', az ezredet maga a herceg *szemlélte meg*. (Ugyanezt figyelhettük meg az *F* részletnek a 16. bekezdés szövegéből kiemelt (IV.5.3. alatt idézett) állítmányi szerkezetében.) A fordítónak ezeket az átalakításait azonban nem mindig lehet nyelvtipológiai okokra visszavezetni. Sok más okuk lehet.

A magyar változat egyik, már a 2. és 3. szakaszban is kiemelt sajátossága, hogy az eredeti szöveg egyes, néha sorozatban ismétlődő elemei *nem mindig ugyanott* fordulnak elő, és *nem mindig ugyanúgy* ismétlődnek, ahol és ahogy a francia szövegben.

Az 5. bekezdés ötödik mondatában a dühtől remegő Berry hercegről most a következőket tudjuk meg:

(9/a) 'Berry herceg válaszolt neki (tudniillik a sorból kilépő egyik ulánusnak), üvöltve, (olyan) vérvörösen, hogy azt lehetett hinni, hogy vértolulása van: „Menj vissza a sorba, ostoba fráter / fajankó, vagy markolatig a hasadba ...-om a kardomat!»⁶

A magyar változat a következőképpen hangzik:

(9/b) *Mire* Berry herceg üvöltve válaszolt, oly vörösen, mint aki már-már vértolulást kap: — Menj vissza a sorodba, faszjankó, különben markolatig beléd nyomom a kardomat! —

A fordító többféleképpen rendezi át a mondatot. A létige helyére egy *hasonlaltal* bevezetett (rejtett oksági kapcsolatra utaló) igét illet (‘vértolulása *van*’ vs *mint aki... vértolulást kap*) (ugyanezt lásd 14/a és 14/b alatt); a „huszáros” nyerseségű igét a megszólításnak az eredetinel durvább változatával *kompenzálja* (‘ostoba fráter’ / ‘fajankó’ vs *faszjankó*); végül a magyar változatban, talán csak a megszólítás élének tompítására, a herceg nem azzal fenyegeti a szerencsétlen ulánust, hogy a „hasát”, hanem hogy a *bel-sőjét* ‘csinálja ki’.

5.3.2. A IV. fejezetben azért nem esett szó az *F* és az *F/Gy* jelű szöveg *modálisan* színezett állítmányi szerkezeteinek megoszlásáról, mert a negyven bekezdés szövegében kevés a módbeli segédige. A francia szövegben mindössze egy állítmányi szerkezetet árnyal az '*akar*' jelentésű (*vouloir*), és kettőt a '*kell*' jelentésű (*falloir*) úgynevezett félszegédige (egyik előfordulását lásd IV. 10/a alatt). A magyar szövegben az *akar* ige is csak egyszer fordul elő, de a *kell* három ízben ismétlődik (egyik előfordulását lásd IV. 3/b alatt).

Nem lepett azonban meg, hogy az *F* (és az *F/Gy*) részlet tonalitásától merőben eltérő *A* (és még inkább eltérő *A/KG*) részlet szövegében gyakran tűntek fel különféle modálisan színezett állítmányi szerkezetek. (Az *akarásra* például a francia szövegben három, a magyarban öt, a *kellésre* az *A* jelűben három, az *A/KG*-ben kilenc állítmányi szerkezet utal.)

A francia és a magyar szövegben a modálisan árnyalt predikátumoknak azonban nemcsak a gyakorisága különbözik, hanem különbözik szövegbeli helyük is. Ennek következtében megváltozik, megváltozhat teljes mondatok vagy egyes asze-k kifejező értéke is.

A magyar változat modális színezete az eredeti szövegétől a leggyakrabban azokban a gondolatláncokban különbözik, amelyek valamelyik szereplőnek a magyarban nehezen, rendszerint csak körülményesen kifejezhető *belső beszédét* jelenítik meg.

A 9. bekezdés tizennegyedik mondatában például az aktuális szereplő azt fontolgatja, mit kell, mit lehet most tenni(e):

(10/a) 'Itt kell-e mindent hagyni, vagy ki (kell-e) választani azt, amit az *ember* (= általános névmás) a holmijából magával vihet.'

A magyar változat szerint az aktuális szereplő így töpreng:

(10/b) Mindent itthagyijanak, vagy pedig válogassák ki a holmik közül azt, amit magukkal akarnak vinni.

A francia szöveg modalitása — a *szükségesség* és a *lehetőség* szembeállítása — egybevág az alfejezetre jellemző bizonytalansággal, a *kérdőjelek* és a gondolat befejezetlenségét jelölő *három pont* gyakoriságával. A magyar változat ellenben úgy fogalmaz, mintha csupán a beszélő *tudatos elhatározásán* múlték, mit visz magával ('vihet' vs akarnak vinni).

Ugyanígy érzékelteti Aragon a 12. bekezdés kilencedik mondatában a *lehetőséget*, és ugyanígy utal a fordító az aktuális szubjektumok *akarata*ra:

(11/a) 'Nem fogadhatták el, hogy átlépik (= általános névmás) a határt, átengedik az országot az Emberevőnek, de ha ez szükséges, készek voltak rá...'

(11/b) Nem akartak belenyugodni, hogy a határt át kell lépniök, s az Emberevő kényére hagyják az országot, de ha ez szükséges, erre is készen álltak.

A fordító a *lehetőség* helyett ismét az *akaratra* utal, és a létige helyére is érzékletesebb igei állítmányt illeszt (készen állnak). (Ugyanezt lásd 8/a és 8/b, illetve 9/a és 9/b alatt.)

6. Aragon szövegének egyik sajátossága, hogy aktuális közlői között megbújik egy *meg nem nevezett* közlő is, a hét nap eseményeinek „kvázi-szemtanú”-ja, maga az *író* (lásd 5. 2. alatt).⁷

Bár a szövegre jellemző módon, a megnevezett szereplők és a láthatatlan szereplő közlései folyamatosan *összefonódnak*, a kétféle közlést ugyanúgy meg lehet egymástól különböztetni, mint ahogy a szereplők *szavainak* megjelenítését meg lehet különböztetni *belső beszédük* megjelenítésétől.

6.1. A közlők első, nagyobb csoportját a *regény szereplői* alkotják.

Az *F* jelű részlet szereplőinek szavai általában *személytelen* (*elszemélytelenített*) *formában* reflektálják *észleléseiket, tapasztalataikat*. Az *A* és az *A/KG* részlet aktuális szereplőinek: a hercegeknek, tiszteknek, a királyi kíséret különféle tagjainak szavai, gondolatai ellenben mindig a *személyesség* hangján szólalnak meg. Közléseik, *belső monológjaik* gyakran jelölt, néha csak jelzett *indulataikat és érzelmeiket* reflektálják (lásd az *I*, *3*, és a *6 - 10* alatt bemutatott idézeteket).

Ezeket az érzelmeket reflektálják a csak a *9. alfejezet 12. bekezdésében* színre lépő, és az ettől kezdve központi szereplővé váló Théodore szavai és gondolatai.

Valamennyi megnevezett szereplő szájába adott mondatban (vagy egyes asze-iben) vizionáljuk a különféle szövegelemeknek azt a sorozatos *ismétlődését* vagy *variációját*, amelyet már a *3/a*, *5/a* és *7/a* alatt bemutatott idézetekben is megfigyelhattünk.

A *13. bekezdés* második és a *14. bekezdés* ötödik mondatába például így szövi be Aragon a 'tesz' / 'csinál' jelentésű (*faire*) igének először egyes szám harmadik, majd egyes szám első személyű alakját.

A *13. bekezdés* második mondatában Théodore így tépelődik:

(12/a) '[...] ismét azon töprengt magában, mit tenni / csinálni jött ide.'

Tépelődése a *14. bekezdés* ötödik mondatának elején így ismétlődik meg:

(13/a) 'Mit teszek / csinálok én itt? gondolja Géricault, [...].'

A két magyar változat szerint így töpreng:

(12/b) [...] és ismét azon tűnődött, hogy ugyan mi keresnivalója van neki itt.

(13/b) Mit keresek én itt?, gondolta Géricault, [...].

A fordítónak, kisebb átalakításokkal, körülírásokkal, sikerült a magyar szövegbe nemcsak a két ismétlődő szövegelem (a 'tesz' / 'csinál' *ige*, illetve a 'keres' *szótő*) kifejezőértékét átmennie, hanem sikerült visszaadnia még a két költői kérdés variációjának értelem-szemantikai játékát is ('mit csinálni jött ő ide' vs 'mit csinálok én itt', illetve: 'mi keresnivalója van neki itt' vs 'mit keresek én itt').

Théodore töprengései a bekezdés következő, hatodik mondatának francia szövegében a következőképpen folytatódnak:

(14/a) 'Benne van a kötelességnek az az ostoba és meggyökeresedett érzése, az a félelem, hogy nem azt teszi, amit kell, amire egy ilyen órában semmi magyarázat sincs, és aminek [semmi köze ahhoz, amit] egyébként is / végül is gondol.'

A magyar mondat a belső monológot így adja vissza:

(14/b) Belerögződött a kötelesség ostoba érzése, a félelem, hogy nem úgy cselekszik, mint ahogy kellene, aminek hasonló körülmények között semmi magyarázata sincsen, és ami nem egyezik meg gondolkodásával.

Ezúttal a magyar változathól nem olvasható ki a francia szöveg (belső beszéd formájában megjelenített szelvényének) rejtett jelentése, az ellentétek játékának sajátos valójára. A fordító átalakította a gondolatlánc egyes elemeinek referatív jelentését — hol szűkítette, hol parafrázisszerűen bővítette —, ennek következtében pedig megváltozott a (megszokottnál is elliptikusabban fogalmazott) megnyilatkozás kifejezőértéke (ugyanazt lásd a 9/b alatti idézet szövegében).

6.2. A közlők második csoportját egyetlen szereplő, a „kvázi-szemtanú” szerző alkotja. Dramaturgiai *funkciója*, hogy az eseményeket figyelemmel kísérje, vagy hogy egyik-másik szereplő viselkedését, szavait (helyenként ironikus) megjegyzésekkel fűszerezze. Önmagára egyes szám első személyű névmással a két alfejezetben csak egyszer utal.

Bizonyára oka van annak, hogy a láthatatlan szereplőnek 8. *alfejezet* mondatai / asze-i közé kétszer annyi észrevétele szövődik, mint a jóval terjedelmesebb 9. *alfejezet* mondatai / asze-i közé. A szövegösszefüggés azt sejteti, hogy a láthatatlan közlő csak a királyi kíséret tagjainak viselkedésén és / vagy szavain gúnyolódik, Théodore tetteit, szavait és / vagy gondolatait ellenben csak kommentálja.

Közbeszólásainak a magyar változatában hol viszontlátjuk a francia megjelenítésükre sajátosan jellemző (szó szerinti vagy változatok formájában megjelenített) ismétlődését, hol meg nem.

A részlet 3. *bekezdése* második mondatában bukkan fel először a később többször ismétlődő 'az igazat megvallva' szókapcsolat.

(15/a) 'Az igazat megvallva, a Hercegek kísérete megállt a [...] között.'

A magyar szövegben így:

(15/b) Az igazat megvallva, a Hercegek kísérete megállott a [...] között.

Ugyanez a közbeszólás ugyanígy ismétlődik az 5. *bekezdés* harmadik mondatának és a 9. *bekezdés* egyetlen mondatának mind francia, mind magyar szövegében.

A 11. *bekezdés* negyedik mondata azonban az előbbi szókapcsolatnak egy rövidebb változatával (*au vrai* vs *il est vrai*) kezdődik:

(16/a) 'Igaz, a többségnek máson járt az esze.

A magyar változat így kezdődik:

(16/b) Valójában a nagyobb résznek máson járt az esze.

A fordító nem változtatta meg a mondat közléstartalmát, a *valójában* módosítószó azonban nem idézi fel a „kvázi- szemtanú” korábbi közbeszólásait (*az igazat megvallva*).

A magyar olvasó a szerző jelenlétét aligha tudta a 2. bekezdés első (1/b alatt idézett) megnyilatkozásából kiolvasni. A francia mondat a ‘*Meg kell érteni (azt a tényt), hogy...*’ észrevétellel kezdődik. Magyar változatában viszont ez olvasható: ‘*Meg kell érteniünk azt is, hogy...*’.

Csak hogy a láthatatlan szereplő rezonőri funkciójával összeegyeztethetetlen, hogy önmagát velünk, mindnyájunkkal azonosítsa. Ugyanennyire az is ellentmondana a szövegalkotó kifejezőeljárásainak, ha önmagára (mint „kvázi-szemtanúra”) fejedelmi többször utalna.

Egyetlen, a szubjektumra (önmagára) *egyes szám első személyben* utaló közbeszólása ugyanennek a 2. bekezdésnek a második mondatában olvasható:

17/a) ‘[...] már szinte készek voltak elhinni, hogy az ulánusok, *nem tudom* milyen isteni sugallatra, felkészültek arra, hogy elzárják előlük (tudniillik a határhoz vezető kijáratot).

A magyar változat így szól:

(17/b) [...] készen lévén elhinni azt, hogy az ulánusok valami, Isten tudja, milyen megérzés folytán el akarták zárni előlük (tudniillik a határhoz *szolgáló* kijáratot).

Megpróbáltam a bekezdés két mondatának magyar változatát összefüggésében értelmezni. A fordító a bekezdés második mondatában a ‘*nem tudom milyen*’ közbeszólás helyett beiktatott *Isten tudja milyen* fordulattal talán a bekezdés első mondatában végrehajtott átszerkesztést (*meg kell érteniünk* vs ‘*meg kell érteni*’) akarta kompenzálni.

Ennek a *másutt, másképpen megjeleníteni* eljárásnak a következtében azonban nemcsak 2. bekezdés első mondatának magyar szövegében változott meg a francia szövegelemek *referatív jelentése*, hanem *megváltozott* a második mondat közbevetett tagjának *pragmatikai értéke* is.

Persze, nincs könnyű dolga a fordítónak, amikor egyik-másik mondatba, asze-be vagy egyes mondatok, asze-k közé egyszerre szövődik be nemcsak egy vagy több szövegelem előre-, illetve visszautaló, jelölt vagy bújtatott összefüggésének kifejezőértéke, hanem a láthatatlan szemtanú valamelyik közlésébe implikált rejtett gúnyolódás is.

A 4. bekezdés első három mondatát már idéztem (lásd 5.3.1. 8/a alatt). A negyedik mondat asze-i közé szőtt egyszavas *rezonőri* megjegyzés közléértékét azonban csak akkor tudjuk kihüvelyezni, ha visszagondolunk ezekre a mondatokra, és a 9/a alatt idézett gondolatláncra.

A 4. bekezdés első mondatból azt tudjuk meg, hogy ‘*Monseigneur szemügyre vette ezeket az ulánusokat, [...]*’. A harmadikból meg azt, hogy ‘*Berry herceg remegett a dühtől: ez egy olyan ezred volt, amelyet ő maga szemlélt és (amelyhez ő maga) intézett beszédet.*

A negyedik mondat szerint

(18/a) 'Léptei méltóságteljesége, ahogy az ezredes elé ért, akit ismert, sajnos egy kissé kompromittáltatott egy gránátos által, aki, azt híván, hogy [a Herceg] veszélyben van, a város felé fordult, (ezt) kiáltva: Segítséget a Hercegnek!'

Az 5. bekezdés 9/a alatt idézett ötödik mondatból azt tudtuk meg, hogyan üvöltött rá a herceg a sorból kilépő egyik ulánusra.

A 4. bekezdés negyedik mondatának magyar változatában ez olvasható:

(18/b) Magatartásának nemes voltát, amint az ezredes elé ment, akit személyesen ismert, szerencsétlenségére némiképpen kompromittálta egy gránátos, aki azt hitte, hogy veszélyben van, a város felé fordult, és így kiáltott: Segítsük meg a Herceget!

A fordító különböző változtatásokkal, konkrét, illetve elvont jelentésű szövegelemek ismétlődő *chassé-croiséjával* adja vissza a francia szövegbe rejtett ironiát.

A negyedik bekezdés francia szövegében a 'nemes' jelentésű tőalaknak (*noble*) elvont, aktuálisan 'méltóságteljes(ség)' jelentésű származékszava (*noblesse*), és a 'szerencsétlenség' jelentésű tőalaknak (*malheur*) aktuálisan 'sajnos' elvont jelentésű származékszava (*malheureusement*) fordul elő. A fordító a láthatatlan szemtanú *személytelen* közbeszólását ('sajnos') úgy alakította át, hogy a magyar módosítószó félreérthetetlenül Berry herceg *szerencsétlenségére* utal. Ennek következtében kiiktatta a mondatból a *szemtanú közbeszólását*, egyszersmind *funkcióját*: a tréfás csipkelődést.

A magyar változatban a herceg *magatartásáról*, és nem (konkrét) lépéseiről, *léptei*-ről esik szó. De amikor a fordító a herceg *lépteinek nemes* (és nem *méltóságteljes*) voltáról beszél, rejtetten arra az ellentétre utal (előre), amely e között a *nemes magatartás* és a következő bekezdésben (9/b alatt) idézett kifakadásának, minden *nemességét nélkülöző* hangneme között húzódik meg.

7.1. Az A jelű részlet jellemzőbb megkülönböztetőjegyei közé tartozik:

- a két alfejezet eltérő elrendezése, tagolása és affektív színezete;
- a narratív megnyilatkozások / asze-k és a szereplők közléseit tartalmazó mondatok / asze-k összefonódása;
- a szereplők szavai egyenes és / vagy gondolataik függő beszéd formájú megjelenítésének összefonódása;
- a különböző funkciójú, hasonló vagy ellentétes jelentésű, illetve eltérő pragmatikai értékű szövegelemek gyakori sorozatos ismétlődése;
- a megnevezett szereplők szavainak, gondolatainak, illetve a láthatatlan szereplő — a szerző — közbeszólásainak összefonódása;
- a szerző közbeszólásainak és Théodore szavainak, gondolatainak fordított arányú gyakorisága.

7.2. A fordító *megírja* mindazt, amit Aragon a két alfejezet szövegében *megírt*.

A magyar változat szövegéből *kiolvasható* a *megnevezett szereplők*, kiváltképpen Théodore és a *szöveg világa* között kialakuló (kialakított) *viszonyra jellemző személyesség*. A fordítónak többnyire sikerült, a mai magyar próza kifejezőrendszerének közvetítésével a francia szöveg sajátos *indázását* leképeznie.

A magyar szöveg tanúsága szerint nem az volt a célja, hogy a két alfejezet bekezdéseit, mondatait, asze-it sorra rendre „megmagyarítsa”, hanem az, hogy a szöveg(részlet)ből a magyar befogadó azt is ki tudja olvasni, amit Aragon az összefüggések bonyolult hálózatába *írt bele*.

De egy más tipológiai rendszer szintakszisának, kifejezőszokásainak közvetítésével ezt a sokféle, egymással összeszövődő, hol explicit, hol rejtett kölcsönös összefüggést csak *kompromisszumok* árán tudta — lehetett — *koherens* szöveggé szervezni. Itt is, ott is, *át kellett* tehát *rendeznie* egyes mondatokat vagy egész gondolat sorokat, de ennek az volt az ára, hogy *egyes szövegelemek közléstartalma megváltozott*, néha még az *egész aktuális gondolatlánc összefüggéshálózata és kifejező- (pragmatiai) értéke* is átrendeződött.

A magyar szövegből bizonyára ezért *nem olvasható ki mindenhol és mindaz*, ami a francia szövegbe *bújtatottan van beleírva*. Így például az sem, hogy *a szerző közbeszólásai mikor szakítják meg a narráció menetét, és / vagy milyen anaforikus, illetve kataforikus kapcsolódás alakul ki közöttük*.

VI.

Összefoglalás — Tapasztalatok

1. Eredeti tervem az volt, hogy *Az érzelmek iskolájának és A Nagyhéme* a bevezetőben röviden ismertetett két részletéből azokat a szövegszerkesztési és nyelvi megjelenítőeljárásokat hüvelykezzem ki, amelyek Frédéric Moreau-nak, illetve Théodore Géricault-nak a szöveg világával kialakított viszonyát reflektálják.

A két regény szövegének ismeretében először is kijelöltem néhány (reményeim szerint objektív) vizsgálati szempontot. Különböző számításokat is végeztem, hogy megtudjam, mi ígérkezik alkalmasnak, vagy látszik alkalmatlannak valamilyen szignifikánsnak ítélt összefüggés feltárására.

A mondatok / asze-k affektív telítettségét jelző írásjelek megoszlásából például arra tudtam visszakövetkeztetni, miképpen függ össze az *F* jelű részletben a kérdő-, illetve felkiáltójelek funkciója az elbeszélő-leíró és / vagy az idéző bekezdések *elkülönülésével*, és miképpen függ össze az *A* jelű részletben a kérdő-, illetve felkiáltójelek, főleg pedig a közlés befejezetlenségét jelző három pont megoszlása a narratív és a szereplők szavait vagy gondolatait magukban foglaló gondolatláncok *összefonódásával*.

Az *értelem-szemantikai lineáris elrendezés* sajátosságaiból Flaubert szövegében hol a térbeli *egymásmellettség*, hol az időbeli *egymásutániság* fonalán szervezett diskurzusra lehetett visszakövetkeztetni, Aragon szövegében viszont hol a közlő *okadó gondolkodásának*, hol *érzelmeinek folyamatos ütközésére és / vagy összefonódására*.

Egybevettem ugyan a két szövegrészlet betűszámának megoszlását is, de az adatokból csak az derült ki, amit akár szabad szemmel is megállapíthattam volna: Flaubert

szövegében több a sok karakterből álló, a hosszú szó, mint Aragon-éban, akinek a szövege viszont több rövid (néha hiányos) asze-re oszlik.

Az előkészítés folyamán azt is megtudtam, hogy *Az érzelmek iskolája* első fejezetének első szakasza és utolsó fejezetének utolsó szakasza, illetve *A Nagyhét* első és utolsó alfejezete kölcsönösen összefügg egymással. De ugyanez az anaforikus, illetve kataforikus viszony jellemző *Az érzelmek iskolája* szövegének első és utolsó szakasza és az *F* jelű részlet két szakaszának e-l. bekezdéseire, és ugyanilyen kölcsönös összefüggés húzódik meg *A Nagyhét* első és utolsó alfejezete és az *A* részlet két alfejezete között.

Vizsgálatom kereteit azonban szétfeszítette volna, ha megpróbálom ennek az összefüggéshálózatnak minden szálát kibogozni és értelmezni.

2. A két francia szövegrészlet *aprólékoskodó* elemzéséből azt a (nyilvánvaló) következtetést vontam le, hogy Frédéric Moreau, illetve Théodore Géricault személyiségjegyei és a köztük és a szöveg világa között kialakult (kialakított) viszonyt csak a szöveg egészéből, vagyis a vizsgált részletek szerkezeti felépítésének és nyelvi szövedékük valamennyi eleme kölcsönös összefüggéseinek hálózatából lehet kibontani. Mert csak az egyik és a másik *jól formált* szövegegészbe ágyazott részlet komplex hálózatból következtethetünk vissza azokra a szövegszervező- és megjelenítőeljárásokra, amelyekkel Flaubert Moreau-t, a *kiszáradt gyümölcsök* nemzedékének tagját, a „felkelés” történéseivel szembesíti, és azokra a — másféle — eljárásokra, amelyekkel Aragon emberi közelségbe hozza a nagypénteki nap minden keserű csalódását csakúgy, mint a király lovas-testőrének, Géricault-nak lelkiismereti válságát.

2.1. De már a vizsgálat előkészítése folyamán foglalkoztatott az a gondolat, lehetnek-e, vannak-e a IV. és V. fejezetben elemzett két francia részletben megfigyelt szövegszervező- és kifejezőeljárások között olyanok, amelyek általában jellemzőek a két különböző korban élő és merőben különböző felfogású, ízlésű íróra.

Amikor pedig úgy döntöttem, hogy megpróbálom a két magyar változat szövegét a francia részletek szövegével összevetni, először csak arra voltam kíváncsi, hogyan képezte le a két fordító *Az érzelmek iskolája*, illetve *A Nagyhét* szövege egyik részletének konstitúcióját és nyelvi megjelenítőeljárásait. De a szembesítés során egyre gyakrabban foglalkoztatott az a kérdés is, lehetnek-e, vannak-e a magyar fordítóknak olyan szövegszervező- és kifejezőeljárásai, amelyek általában jellemzőek (a XX. században) franciából magyarra átültetett szövegekre.

Nem arra gondoltam, hogy most újabb francia regényrészleteket ugyanolyan tüzetesen elemezzek, mint az *F* és az *A* jelűeket, hogy ezeknek a részleteknek a francia és magyar szövegét ugyanúgy szembesítsem, mint az *F* részletet az *F/Gy*, vagy az *A* részletet az *A/KG* jelűvel.

Azt forgattam a fejemben, hogy ki kellene keresnem Flaubert, illetve Aragon néhány — magyar fordításban is megjelent — regényéből olyan összefüggő részleteket, amelyeknek terjedelme (karaktereinek száma) nagyjából megegyezik az *F*, illetve az *A* jelű részletével, ezután pedig ezeknek a francia és magyar részleteknek néhány jellemzőjét kellene egymással összevetnem.

Egy-két próbálkozás végül arról győzött meg, hogy összesen három-három francia, illetve magyar részlet szövegéből már le tudok néhány általánosítható következtetést vonni.

Az *F* és *F/Gy* részlet összehasonlítására *Madame Bovary* (jele a továbbiakban: *B*), illetve *Bovaryné* (jele: *B/Gy*), és *Salammbô* (jele: *S*), illetve *Szalambô* (jele: *S/B*) szövegéből, az *A* és *A/KG* részlet összehasonlítására pedig *Les cloches de Bâle* (jele: *Cl*), illetve *A bázei harangok* (jele: *Cl/HA*) és *Les voyageurs de l'Impériale* (jele: *Vo*), illetve *Az omnibusz utasai* (jele: *Vo/LV*) szövegéből választottam ki részleteket.

2.2. Először arról szerettem volna meggyőződni, hogy a két szerző regényének részleteiből kitapintható-e valamilyen jellegzetes, állandó korreláció a bekezdések szerkezeti elrendezése és a bekezdésekbe foglalt mondatok / asze-k tagolása (ütemezése / dallamvonala) között.

Majd arra kerestem választ, vajon a Flaubert, illetve Aragon regényeiből kiemelt részletek gondolatláncainak mélyszerkezetéből kiolvasható-e valamilyen kölcsönös (értelmi, illetve érzelmi) összefüggés egyes kapcsolásfajták és az állítmányi szerkezetek modális színezete között.

Végül arról szerettem volna meggyőződni, hogy Flaubert írásaiban általában, és nemcsak az *F* részletben, az állítmányi szerkezetek két főtagját: a szubjektumot és a predikátumot megjelenítő szövegelemek ritkábban ismétlődnek, mint Aragon írásaiban általában.

A francia szövegek vizsgált jellemzőit a 8/A és 8/B táblázaton, a magyar fordítások megfelelő jellemzőit a 9/A és 9/B táblázaton összesítettem.

2.3. Flaubert szövegeinek szerkezeti elrendezésére (a *B* jelű részlet kivételével) az jellemző, hogy az e-l. és az id. bekezdésekbe foglalt mondatok és a mondatokba foglalt asze-k nem szóródnak szélsőséges értékek között.

Mind a három részlet tagolásában megfigyelhető az a kölcsönös összefüggés, amely az e-l. bekezdésekbe foglalt mondatok / asze-k magasabb száma és a *hosszabb szünetet jelző írásjelek* (elsősorban pontosvesszők) *gyakorisága* között áll fenn.

Ugyanilyen kölcsönös összefüggés áll fenn az id. bekezdésekbe foglalt mondatok / asze-k alacsonyabb száma és — főképpen felkiáltójelekkel érzékeltetett — *affektív színezete* között.

Az *S* és az *F* jelű — de nem a *B* részlet — *értelem-szemantikai lineáris elrendezése* az jellemző, hogy a különféle *oksági* összefüggésekre kevés szövegelem utal, különösen kevés utal rájuk az id. bekezdésekben. Az *S* és *F* részlet e-l. bekezdéseiben az *ellentétre*, id. bekezdéseiben pedig a *hasonlatra* utaló kapcsolásfajták *magasabb aránya* jellemző. Ezekkel az arányokkal korrelál a két szöveg(részlet) e-l. bekezdéseiben az *akarásra*, id. bekezdéseiben pedig a *lehetőségre* utaló modalitások *meghatározó funkciója*. Az eltérő értelem-szemantikai elrendezésű *B* jelű szöveg *mindkét típusú* bekezdésében azonban mind a *lehetőségre*, mind az *akarásra* utaló módbeli segédigéknek van *meghatározó funkciójuk*.

Az állítmányi szerkezetek két fő tagja közül csak az igei elemek gyakoriságát vizsgáltam. Összeszámláltam ugyan a francia részletekben előforduló 'van', 'létezik' jelentésű igéket, de a táblázatokban csak a teljes jelentésű igéket tüntettem fel. A francia és a magyar szövegekben előforduló létigék megoszlásának összevetése, a két nyelvi rendszer különbözősége miatt, számos további olyan kérdést vetett volna fel, amelynek tisztázása meghaladta volna ennek az áttekintésnek a kereteit.

Flaubert három szövege közül a létige a leggyakrabban *Bovaryné*, a legritkábban *Szalambô* francia szövegében ismétlődik. A csak egy ízben ismétlődő igék aránya a legalacsonyabb a *B* jelű, és a legmagasabb az *F* jelű részlet szövegében.

2.4. Aragon mindhárom szövege szerkezeti elrendezésének egyik sajátossága a bekezdésekbe foglalt *mondatok* és a mondatokat alkotó *aszé-k szélsőséges megoszlása*. A részletek elrendezésének másik sajátossága, hogy szövegükben folyamatosan *összefonódnak* a *narratív* és a *szerelők szavait*, illetve *belső beszédét* (gyakran szabad függő beszéd formájában) megjelenítő gondolatláncok. Ez az elrendezés a bekezdések *tagolásával korrelál*: a *hosszabb szünetet* jelző írásjelek *alacsonyabb* aránya kölcsönös összefüggésben van a kérdőjellel, felkiáltójellel és / vagy három ponttal érzékeltetett *affektív színezetű aszé-k magasabb* arányával.

Mind a három szöveg(részlet) *értelem-szemantikai elrendezésének* egyik jellemzője az *ok-okozati* összefüggésekre utaló szövegelemeknek, *nagyjából azonos arányú* (1 – 2%-os) *előfordulása*. Ezzel a logikai elrendezéssel *korrelál* a *kellést (devoir)* és nyomatékosított változatát, a *szükségességet (falloir)* kifejező *módbeli segédigék megoszlása*.

Mind a három részlet jellemzői közé tartozik az *ellentétre* utaló kapcsolásfajták feltűnően *magas* (6,2 – 10,2%-os) aránya.

Aragon három szövege közül a *Cl* jelű részletben a *legalacsonyabb*, a *Vo* jelűben a *legmagasabb* azoknak az *igéknek* az aránya, amelyek csak egy ízben fordulnak elő. A *létige* a leggyakrabban az *A* jelűben, a *legritkábban* a *Cl* jelűben ismétlődik.⁸

3. Már Flaubert három szöveg(részlet)e *állandó* jegyeinek számbavételekor is nyilvánvalóvá vált, hogy a *Bovaryné*ből kiemelt részletnek nemcsak szerkezeti és értelem-szemantikai elrendezése, hanem modális színezete is *különbözik* a másik két részletétől, *leginkább az F* jelűétől.

A regény pontosabb ismerete nélkül, csupán a két részlet különféle meghatározójegeinek eltérő arányából, kölcsönös összefüggéseiből is vissza lehet következtetni arra, hogy *Bovaryné* szövegének hangvétele személyesebb és sokszínűbb, mint *Az érzelmek iskolájáé*, hogy szereplőinek a szöveg világához fűződő viszonyát mélyebben hatják át hangulatok, érzelmek, indulatok, mint a *kiszáradt gyümölcsök nemzedékének szereplőit*.⁹

Aragon mindhárom szöveg(részlet)e *állandó* jegyeinek megoszlásából, explicit vagy bújtatott kölcsönös összefüggéseikből azonban mindössze az olvasható ki, hogy a szereplőknek a szöveg világához fűződő viszonyát *érmek, indulatok — be nem fejezett gondolatok* — színezik át.

A szöveg világához fűződő viszonyuknak különös hangsúlyt ad az *ellentétre* (a megszorításra) utaló kapcsolásfajták kiugróan magas aránya.

4. Nem volt, nem lehetett céltom, hogy a hat magyar fordítást irodalmi értékük szempontjából minősítsem. Még arra se gondoltam, hogy okát keressem, hol és miért változtatja meg, vagy mivé változtatja át valamelyik fordító egyik vagy másik gondolatlánc referatív jelentését, miért és hogyan változtatja meg pragmatikai értékét (valórljét).

A szövegekből csupán azt szerettem volna kitapintani, hogy a magyar változatoknak vannak-e olyan, az eredeti szöveg elrendezését, tagolását vagy más jellemzőjét módosító sajátos jegyei, amelyek általában jellemzőek a (XX. század derekán) franciából magyarra fordított szépirodalmi művekre.

4.1. Valamennyi irodalmi mű fordítója megváltoztatja, gyakran tipológia okokból kénytelen megváltoztatni a gondolatláncok dallamvonalát és ütemezését.

Jellemző azonban, és ezt valószínűleg nem is a tipológiai kényszerűség indokolja, hogy *szinte valamennyi átrendezés* független az eredeti szöveg elrendezésétől, tagolásától, dallamvonalától.

A kigyűjtött adatok azt mutatják, hogy a francia szövegek és magyar változataik között, sokszor szinte követhetetlen okokból, esetenként - 8 és + 11% között mozgól eltérések vannak.

Valamennyi fordító az íronál ritkábban iktat egy-egy hosszabb szünetet a gondolatláncok asze-i közé, és rendszerint ritkábban jelzi (felkiáltójellel, kérdőjellel, esetleg három ponttal) valamelyik mondat és / vagy asze affektív színezetét, mint akár Flaubert, akár Aragon.

De mind a hat részlet magyar változatában relevánsan több kapcsolásfajta utal a különféle oksági összefüggésekre, mint a francia részletek szövegében.

Valamennyi fordítás szövegében ritkábban ismétlődik egy-egy (teljes jelentésű) ige, mint a francia szövegekben (ez a különbség a *CI/HA* részletben 31%-ot, de az *A/KG* jelű szövegben csak 7,3%-ot tesz ki).

4.2. A francia szövegek áttekintéséből az derült ki, hogy Flaubert három szövege közül a legeggyértelműbben a *B* és az *F* jelű meghatározójegyei *különböznek* egymástól. *Bovaryné* szövegét érzelmek, indulatok színezik át; *Az érzelmek iskolájáé* a személytelenség, az elszemélytelenülés jellemzi. Ha másért nem, már csak ezért is meg akartam győződni arról, hogy a két magyar változat szövegének sajátosságai mennyire különböznek egymástól. De minthogy *Bovaryné*t is, *Az érzelmek iskoláját* is Gyergyai Albert fordította magyarra, az is érdekelt, mennyire viseli magán a két regény a fordító keze nyomát.

A tüzetesebb összevetésből azt állapítottam meg, hogy a *B/Gy* és az *F/Gy* részlet jellemző jegyeinek jó része általában mindegyik vizsgált magyar fordításra egyformán jellemző. *Elsikkad* azonban a két magyar változat szövegéből azoknak a jegyeknek a többsége, amelyek — Flaubert „kottája” szerint — az olvasó figyelmét Emma Bovarynak és Frédéric Moreau-nak a szöveg világával kialakult (kialakított) alapvetően különböző viszonyára hívják fel.

(A 8/A és 9/A táblázatról például az olvasható le, hogy *Bovaryné* magyar változatában a felkiáltójellel, illetve kérdőjellel érzékeltetett *affektív színezetű mondatok* / *asze-k* száma szignifikánsan alacsonyabb, mint a francia szövegben, márpedig ez az affektív színezet a regény egyik különös megkülönböztetőjegye.)

Bartócz Ilona fordításában (a *Szalambóban*) is fellelhetőek a magyar fordításokra általában jellemző jegyek, de ő a szöveget máshol, másképpen strukturálja át, színezi át, mint Gyergyai Albert. Sokkal kevesebb hosszabb szünet értékű írásjellel választja el egymástól a mondatokat, főképpen az asze-keket, mint Flaubert, de még az id. bekezdésekben is alig változtat a részlet affektív tónusán (lásd a 8/A és 9/A táblázatok megfelelő sorait és oszlopait).

Az affektív színezetű megnyilatkozások / *asze-k* száma nemcsak *Az érzelmek iskolája* és *Szalambó* vizsgált részletének francia szövegében alacsonyabb, mint a *B* jelűében. Már javában elemeztem a szövegrészleteket, amikor eszembe jutott, hogy Flaubert nemcsak *Az érzelmek iskolájának* a IV. fejezetben vizsgált 40 bekezdésében írt az 1848. évi februári forradalomról, hanem (mást és másképpen) írt róla *Bouvard és Pécuchet* című posztumusz regényében is.

Ezért most átnéztem (a francia szöveg) 1848. február 25-éről szóló VI. fejezetét, mert kíváncsi voltam arra, miképpen oszlanak meg az affektív színezetű *asze-k* ennek a fejezetnek az *F* jelű részlettel nagyjából megegyező terjedelmű, de eltérő elrendezésű szelvényében.

Az első 64 bekezdés 47 e-l. és 17 id. bekezdésből, 231, illetve 47 asze-ből áll. Az érzelmi telítettségű asze-k százalékaránya mindkét típusú bekezdésben *alig különbözik az F jelű részlet megfelelő arányaitól, és jóval alacsonyabb, mint a B részlet szövegében.*

Az egybeesés elgondolkodtató. Milyen (nem tudatosan működő) belső mérőkészüléke van vagy lehet a szövegalkotónak? Mikor és miért lép működésbe?

5. Tudom, hogy mindannyian, én is, te is, a fordító is, mást olvasunk ki a szövegből (és mást olvasunk bele a szövegbe). Mégis abban bíztam, hogy ha sikerül pontosan követnem a szerző „kottáját”, talán nem olvasok bele mást, mint amit ő maga írt / gondolt bele. Persze, azt is reméltem, hogy akkor azt is észreveszem, mikor tér el a fordító interpretációja a szerző „kottájától”.

Csak hogy a szerző „kottáját” nem ismerő befogadó nem tudhatja, hogy azt a fordító mikor, miért és mire változtatta meg.

Nem vagyok biztos benne, hogy az, aki a regény magyar változatából ismerte meg Emma Bovaryt és Frédéric Moreau-t, nyomon tudja-e követni a fordítás szövegében, miért kell egyiküknek élete sivárságába belepusztulnia, és miért pecsételi meg másikuk életútját *érzelmi nevelődésének* sivársága?

Aligha kételkedhetem ugyan abban, hogy *A Nagyhét* magyar olvasója nem hallja ki a magyar változat szövegéből, mi indította Théodore-t arra, hogy nagypéntek napján véglegesen háttal fordítson a királynak és kíséretének, de abban kevésbé vagyok biztos, nyomon tudja-e követni, hogy az író mikor és miért szól közbe az elbeszélés menetébe.

Ui. Mindezek ismeretében elgondolkodtatott annak a recenzensnek a megállapítása, aki szerint, idézem, ő ugyan nem tud, mondjuk, volapükül, de a fordító a volapük szöveget szépen és pontosan ültette át magyarra.

Jegyzetek

A szembesítő vizsgálat korpusza:

- Flaubert, G.: *L'éducation sentimentale*, 1869.
Az érzelmek iskolája, ford.: Gyergyai Albert, Magyar Helikon, 1964.
Madame Bovary, 1857. II. VII.
Bovaryné, ford.: Gyergyai Albert, Európa, 1966.
Salammbô, 1862. X.
Szalambô, ford.: Bartócz Ilona, Európa, 1966.
- Aragon, L.: *La Semaine Sainte*, 1958.
A Nagyhét, ford: Kolozsvári Grandpierre Emil, Magvető, 1960.
Les cloches de Bâle, 1934. II. XIX.
A bázeli harangok, ford.: Hevesi András, Európa, 1962.
Les voyageurs de l'Impériale, 1947. III. XV.
Az omnibusz utasai, ford.: Lányi Viktor, Európa, 1958.

A vizsgálat jellegéből következően úgy véltem, főleg, hogy a sok évtized óta olvasott szakirodalomból, sokféle tapasztalatomból és néhány régebbi dolgozatomból akár részletesebb, akár egészen kivonatatos bibliográfiai jegyzéket állítsak össze. De mindazok, akik a *Szemiotikai szöveg-tan* (JGY(TF Kiadó, Szeged) köteteit ismerik, részben terminológiámban, részben vizsgálatom megközelítésmódjában okkal ismernek rá ennek a kiadványsorozatnak számos közleményére.

1. *Tükörfordításaim* nem mindig felelnek meg a használat szokásrendszerének. Néha még a nyelvhelyesség szabályainak sem. Erre a joggal kifogásolható eljárásra az készítetett, hogy a sokszor torz magyar szöveggel hívjam fel a figyelmet a francia szövegnek azokra a *strukturáira, kifejezőeljárásaira*, amelyek eltérnek a magyar nyelv rendszerétől és / vagy kifejezőeljárásaitól.
2. Regényének Flaubert eredetileg a *Les fruits secs — A kiszáradt (megaszalódott) gyümölcsök* — címet szánta.
3. Az általános névmásról részletesebben lásd 5.2. alatt.
4. A zsákokba (így!) sajtóhiba. Helyesen: csákókba.
5. A 'meg kell érteni azt a tényt, hogy' szó szerkezetben az 'a tény' (*le fait*) szócsoporthoz csak funkcionális értéke van, önálló jelentése nincs.
6. A francia szövegben egy olyan ige fordul elő (*foutre*), amelynek jelentése nem szükségszerűen durva vagy obszcén. A tükörfordításba azért illesztettem be három pontot, mert az ige mindenféle, a 'tesz', 'csinál' igével kifejezett cselekvésre utal(hat).
7. Már javában elemeztem az A jelű részletet, amikor eszembe jutott Aragon-nak egy 1959-ben megjelent írása (*L'auteur parle de son livre* [A szerző a könyvéről beszél], in: *J'abats mon jeu* [Kiterítem a lapjaimat], Les Editeurs Français Réunis, Párizs, 1959. 88-93). Ebben a rövid cikkben a könyve körül támadt politikai-ideológiai viták kapcsán tesz említést azokról a *szerzői hozzászólásokról*, amelyeket *A Nagyhat* szövegébe illesztett be.
8. Egy G. GOUGENHEIM által (1962-ben) összeállított jegyzék szerint a leggyakrabban előforduló húsz francia ige közül az első hat a 'van', 'létezik' jelentésű (*être*), a 'bír', 'birtokol' jelentésű (*avoir*), a 'tesz', 'tétet' jelentésű (*faire*), a 'mond' jelentésű (*dire*), a 'megy' jelentésű (*aller*) és a 'lát' jelentésű (*voir*). — Aragon mindhárom szövegében, ez a hat ige ismétlődik a leggyakrabban, bár változó sorrendben. A leggyakrabban ismétlődő hat ige sorrendje Flaubert minden regényében más és más.
9. J-P. Sartre Flaubert-ről, „*a család félkegyelműje*”-ről írt háromkötetes tanulmányából utóbb, *Szerző — szöveg — gondolatközlés és személyközi kapcsolatteremtés* című kéziratban lévő szövegsemantikai elemzésemben ennek a következtetésnek, tágabb értelemben vizsgálatom metodikájának igazolását véltem kiolvasni.

FÜGGELÉK

I/A táblázat

*Az érzelmek iskolája francia szövegének szerkezeti felépítése
a fejezetek terjedelmének megoszlása szerint*

100 = 45 x 25 000 karakter

I.	2,2	I.	6,8	I.	12,2
II.	1,8	II.	9,6	II.	2,4
III.	2,-	III.	7,8	III.	4,8
IV.	5,8	IV.	9,6	IV.	8,-
V.	7,-	V.	2,8	V.	4,-
VI.	2,-	VI.	8,2	VI.	1,-
—	—	—	—	VII.	0,8
Össze- sen	20,8		44,8		34,4
átlag	3,5		7,5		4,9

I/B táblázat

*Az érzelmek iskolája francia szövegének szerkezeti felépítése
az elbeszélő-leíró és az idéző bekezdések számának megoszlása szerint*

	I. rész		II. rész		III. rész	
	e-l.	id.	e-l.	id.	e-l.	id.
I.	66	21	174	115	313	202
II.	39	14	275	238	102	103
III.	57	6	266	196	114	107
IV.	159	106	408	238	137	146
V.	262	137	81	78	126	88
VI.	63	21	221	158	45	14
VII.	—	—	—	—	28	20
Összesen	646	305	1425	1023	865	720
átlag	107,4	50,8	237,5	170,5	123,5	103

2/A táblázat

A *Nagyhét* francia szövegének szerkezeti felépítése
a fejezetek terjedelmének százalékos megoszlása szerint

$$100 = 65 \times 25\ 000$$

I.	6	7,2	IX.	3	5,8	
II.	4	4,-	X.	6	6,-	
III.	2	3,8	XI.	4	5,6	
IV.	4	4,7	XII.	4	5,1	
V.	8	7,1	XIII.	7	8,-	
VI.	6	4,2	XIV.	6	7,1	
VII.	4	5,9	XV.	13	12,7	
VIII.	2	4,3	XVI.	7	8,5	
			I – XVI	Össze- sen	86	100,-
				átlag	5,4	6,25

2/B táblázat

A *Nagyhét* francia szövegének szerkezeti felépítése
az elbeszélő-leíró és az idéző bekezdések számának megoszlása szerint

		e-l. bekezdés	id.			e-l. bekezdés	id.
I.	1.	7	1	V.	1.	10	1
	2.	20	—		2.	5	1
	3.	5	—		3.	10	1
	4.	16	5		4.	8	—
	5.	6	3		5.	4	—
	6.	21	—		6.	22	13
II.	1.	18	3		7.	12	5
	2.	29	11		8.	5	—
	3.	12	2	VI.	1.	11	—
	4.	14	—		2.	11	54
III.	1.	39	28		3.	3	3
	2.	13	4		4.	14	3
IV.	1.	25	20		5.	2	—
	2.	7	2		6.	13	2
	3.	10	18	VII.	1.	24	55
	4.	5	1		2.	8	—
					3.	17	14
					4.	10	—

(2/B táblázat folytatás)

VIII.	1.	19	4	XIV.	1.	15	—
	2.	35	—		2.	19	5
IX.	1.	19	4		3.	17	2
	2.	8	1		4.	29	10
	3.	14	—		5.	1	—
X.	1.	12	3		6.	9	1
	2.	13	—		7.	21	7
	3.	26	7	XV.	1.	9	1
	4.	6	—		2.	14	1
	5.	19	2		3.	6	—
	6.	16	—		4.	9	7
XI.	1.	27	1		5.	9	—
	2.	7	2		6.	10	5
	3.	13	3		7.	8	—
	4.	30	17		8.	6	—
XII.	1.	14	—		9.	7	1
	2.	11	—		10.	16	4
	3.	8	—		11.	10	—
	4.	43	11		12.	8	1
XIII.	1.	18	2		13.	8	2
	2.	30	—	XVI.	1.	22	6
	3.	32	—		.	8	—
	4.	3	3		3.	12	7
					4.	19	2
					5.	17	6
					6.	39	6
					7.	14	1
bekezdés összesen						1231	384
átlag						76,9	24,-

3-F táblázat

	<i>e-l. bek.</i>		<i>id. bek.</i>	
	<i>mondat</i>	<i>asze</i>	<i>mondat</i>	<i>asze</i>
1.	3	7	—	—
2.	—	—	1	3
3.	5	14	—	—
4.	4	22	—	—
5.	7	14	—	—
6.	1	5	—	—
7.	—	—	1	2
8.	—	—	7	11
9.	3	9	—	—
10.	—	—	1	3
11.	6	9	—	—
12.	3	8	—	—
13.	12	34	—	—
14.	2	7	—	—
15.	—	—	2	4
16.	6	13	—	—
17.	5	11	—	—
18.	—	—	1	2
19.	—	—	3	5
20.	—	—	1	1
21.	4	9	—	—
22.	5	12	—	—
23.	5	9	—	—
24.	—	—	1	1
25.	—	—	1	3
26.	3	7	—	—
27.	—	—	2	3
28.	1	3	—	—
29.	—	—	2	5
30.	1	3	—	—
31.	—	—	1	4
32.	6	24	—	—
33.	6	13	—	—
34.	1	4	—	—
35.	3	7	—	—
36.	4	5	—	—
37.	9	10	—	—
38.	—	—	1	3
39.	1	3	—	—
40.	—	—	1	3

3-F/Gy táblázat

	<i>e-l. bek.</i>		<i>id. bek.</i>	
	<i>mondat</i>	<i>asze</i>	<i>mondat</i>	<i>asze</i>
3	9	—	—	—
—	—	3	3	—
5	15	—	—	—
4	26	—	—	—
7	13	—	—	—
2	4	—	—	—
—	—	2	4	—
—	—	7	13	—
3	4	—	—	—
—	—	2	4	—
6	9	—	—	—
3	7	—	—	—
12	32	—	—	—
2	6	—	—	—
—	—	3	6	—
6	16	—	—	—
5	11	—	—	—
—	—	1	2	—
—	—	3	5	—
—	—	1	1	—
4	9	—	—	—
5	15	—	—	—
5	8	—	—	—
—	—	1	1	—
—	—	1	3	—
3	7	—	—	—
—	—	2	3	—
1	2	—	—	—
—	—	1	6	—
1	2	—	—	—
—	—	1	6	—
6	25	—	—	—
6	19	—	—	—
1	4	—	—	—
3	8	—	—	—
4	6	—	—	—
9	16	—	—	—
—	—	1	3	—
1	3	—	—	—
—	—	2	3	—

3-A táblázat

	<i>mondat</i>	<i>asze</i>
8. alfejezet		
1.	10	34
2.	10	33
3.	3	13
4.	5	32
5.	13	47
6.	1	1

9. alfejezet

7.	7	20
8. ^{*)}	1	6
9.	18	51
10.	5	10
11.	10	33
12.	13	35
13.	20	58
14.	20	58

3-AKG táblázat

	<i>mondat</i>	<i>asze</i>
8. alfejezet		
10	37	
10	34	
3	14	
5	35	
10	52	
1	2	

9. alfejezet

7	22	
1	6 ^{*)}	
18	50	
6	9	
10	35	
13	39	
21	63	
19	58	

4/A táblázat

Az érzelmek iskolája francia szövege közneveinek megoszlása

Csak egyszer fordul elő az összes köznév	67,7%-a
Kétszer	16,8
Háromszor	9,3
Négy – nyolcszor	6,2

francia köznév	A négyszer és ennél gyakrabban előforduló szótári megfelelője		az előfordulások száma
<i>poste (m)</i>	őrszem, őrhely		4
<i>fenêtre</i>	ablak		5
<i>garde national (m)</i>	nemzetőr		5
<i>homme</i>	ember, férfi		6
<i>peuple</i>	nép		8

^{*)} A részlet egyetlen idéző bekezdése.

4/B táblázat

Az *érzelmek iskolája* magyar szövege közneveinek megoszlása

Csak egyszer fordul elő az összes köznév	82,4%-a
Kétszer	11,8
Háromszor	3,9
Négy – kilencszer	1,8

A négyszer és ennél gyakrabban előforduló köznevek		
a magyar köznév	előfordulásainak száma	előfordulásainak száma a francia szövegben
<i>ablak</i>	4	5
<i>kéz</i>	4	3
<i>sebesült</i>	4	3
<i>terem</i>	4	2
<i>nép</i>	9	8

5/A táblázat

Az *érzelmek iskolája* francia szövege igéinek megoszlása

Csak egyszer fordul elő az összes ige	56,-%-a
Kétszer	24,3
Háromszor	13,5
Négy – tízszer	6,2

A négyszer és ennél gyakrabban előforduló igék		
a francia ige	szótári megfelelője	az előfordulások száma
<i>tomber</i>	esik, leesik	4
<i>dire</i>	mond	6
<i>faire</i>	okoz, előidézik	8

5/B táblázat

Az *érzelmek iskolája* magyar szövege igéinek megoszlása

Csak egyszer fordul elő az összes ige	69,2%-a
Kétszer	10,7
Háromszor	11,8
Négy – hatszor	8,3

a magyar ige	A négyszer és ennél gyakrabban előforduló igék	
	előfordulásainak száma	előfordulásainak száma a francia szövegben
<i>hallatszik</i>	4	—
<i>marad</i>	4	3
<i>szól</i>	4	6 + 3
<i>látszik</i>	5	1 + 2
<i>jön</i>	6	3 + 1

6/A táblázat

A *Nagyhét* francia szövege közneveinek megoszlása

Csak egyszer fordul elő az összes köznévf	48,3%-a
Kétszer	16,2
Háromszor	7,6
Négy – tizenötösör	27,9

francia köznévf	A négyszer és ennél gyakrabban előforduló	
	szótári megfelelője	az előfordulások száma
<i>arme(s)</i>	fegyver, fegyverzet	4
<i>canon</i>	ágyú	4
<i>colonel</i>	ezredes	4
<i>empereur</i>	császár	4
<i>place</i>	tér	4
<i>roi</i>	király	4
<i>volontaire</i>	önkéntes	4
<i>mousquetaire</i>	muskétás	5
<i>peur</i>	félelem	5
<i>voiture</i>	kocsi, szekér	5
<i>cavalier</i>	lovaskatona	6
<i>raison</i>	ok, értelem	6
<i>grenadier</i>	gránátos	7
<i>ville</i>	város	7
<i>garde</i>	őrség	10
<i>porte</i>	városkapu	10
<i>cheval</i>	ló	13
<i>homme</i>	férfi, ember	14
<i>lancier</i>	ulánus	15

6/B táblázat

A Nagyhét magyar szövege közneveinek megoszlása

Csak egyszer fordul elő az összes köznév	44,7%-a
Kétszer	14,6
Háromszor	11,-
Négy – tizenháromszor	29,7

A négyszer és ennél gyakrabban előforduló köznevek

a magyar köznév	előfordulásainak száma	előfordulásainak száma a francia szövegben
<i>császár</i>	4	4
<i>csapat</i>	4	2
<i>csoport</i>	4	2
<i>halál</i>	4	1
<i>kíséret</i>	4	1
<i>nyom</i>	4	4
<i>ok</i>	4	6
<i>század</i>	4	3
<i>ezredes</i>	5	4
<i>gránátos</i>	5	7
<i>kard</i>	5	2
<i>király</i>	5	4
<i>parancs</i>	5	3
<i>pillanat</i>	5	2 (+ 2: perc)
<i>szó</i>	5	3
<i>tér</i>	5	4
<i>út</i>	5	2
<i>lovas</i>	6	6
<i>kapu</i>	7	10
<i>város</i>	7	7
<i>ember</i>	8	14
<i>ló</i>	12	13
<i>ulánus</i>	13	15

7/A táblázat

A Nagyhét francia szövege igéinek megoszlása

Csak egyszer fordul elő az összes ige	40,7
Kétszer	14,2
Háromszor	10,6
Négy – tizenkilencszer	34,5

a francia ige	A négyszer és ennél gyakrabban előforduló igék	
	szótári megfelelője	az előfordulások száma
<i>choisir</i>	választ, kiválaszt	4
<i>dire</i>	mond	4
<i>faire</i>	teszt, csinál	4
<i>rester</i>	marad	4
<i>savoir</i>	tud	4
<i>sortir</i>	kimegy	4
<i>mourir</i>	meghal	5
<i>croire</i>	hisz	6
<i>faire</i>	teszt, csinál	6
<i>suivre</i>	követ	6
<i>vivre</i>	él	6
<i>arriver</i>	érkezik, megérkezik	7
<i>falloir</i>	kell	7
<i>prendre</i>	(el)vesz	7
<i>crier</i>	kiált, felkiált	8
<i>partir</i>	elmegy	8
<i>voir</i>	lát	8
<i>pouvoir</i>	-hat, -het	9
<i>avoir</i>	bír, birtokol	19

7/B táblázat

A Nagyhét magyar szövege igéinek megoszlása

Csak egyszer fordul elő az összes ige	48,- %-a
Kétszer	22,1
Háromszor	8,9
Négy – tízszer	21,-

a magyar ige	A négyszer és ennél gyakrabban előforduló igék	
	előfordulásainak száma	előfordulásainak száma a francia szövegben
<i>fél</i>	4	csak ige-névszói összetételekben
<i>lát</i>	4	8
<i>meghal</i>	4	5
<i>magával visz</i>	4	3

(7/B táblázat folytatás)

<i>visszatér</i>	4	1
<i>akar</i>	5	3
<i>marad</i>	5	4
<i>talál</i>	5	2
<i>tud</i>	5	4
<i>áll</i>	6	megáll: 1
<i>él</i>	6	6
<i>gondol</i>	7	3
<i>kell</i>	9	7
<i>megy</i>	10	2 (+ 5 rokon jelentésű ige)

8/A táblázat

Flaubert három regényrészlete néhány jellemzőjének szembesítése

		B e-l.	B id	S e-l.	S id.	F e-l.	F id.
<i>bekezd.</i>		43	22	40	19	25	15
<i>mondat</i>	<i>száma</i>	102	61	93	24	105	27
<i>asze</i>		319	175	278	88	262	61
<i>m/bek.</i>		2,3	1,8	2,3	1,3	4,2	1,8
<i>asze/m.</i>	<i>átlaga</i>	3,1	2,9	3,-	3,7	2,6	2,2
<i>pontosv.</i>		7,8	3,4	12,6	3,4	11,8	—
<i>kettősp.</i>		7,8	3,4	12,6	3,4	1,5	—
<i>gond.jel</i>	<i>az asze-k</i>	1,-	—	—	—	—	1,9
<i>zárójel</i>	<i>%-ában</i>	1,-	—	—	—	—	—
<i>kérdőjel</i>		1,6	6,3	0,4	15,5	0,4	5,5
<i>felk.jel</i>		2,5	33,1	0,4	20,7	—	44,3
<i>három</i>							
<i>pont</i>		0,3	1,7	—	1,7	—	—
<i>ok-okozat</i>	<i>az asze-k</i>	3,1	1,1	1,4	—	0,4	—
<i>felt. áll.</i>	<i>%-ában</i>	0,9	—	0,3	1,1	—	1,6
<i>ellentét</i>		3,1	2,8	5,4	2,3	5,-	3,3
<i>hasonlat</i>		5,-	1,1	6,5	3,4	4,-	4,9
<i>'kell'</i>	<i>az asze-k</i>	0,3	0,5	1,4	1,1	0,3	—
<i>'muszáj'</i>	<i>%-ában</i>	—	1,7	0,7	1,1	0,4	1,6
<i>'lehet'</i>		0,6	0,6	0,7	1,1	0,3	1,6
<i>'akar'</i>		0,9	0,6	1,4	—	0,3	—
<i>az igék</i>	<i>az asze-k</i>						
<i>előfordu-</i>	<i>%-ában</i>						
<i>lása</i>		46,7%		55,7%		56,-%	
<i>egyszer</i>		'bír'		'mond'		-tat, -tet	
<i>legtöbb-</i>		6,3%		'lát'		3,-%	
<i>szór</i>				2,9 %			

8/B táblázat

Aragon három regényrészlete néhány jellemzőjének szembesítése

		<i>Cl</i>	<i>Va</i>	<i>A</i>
<i>bekezd</i>		22	14	14
<i>mondat</i>	<i>száma</i>	166	128	138
<i>asze</i>		275	295	417
<i>m./bek.</i>	<i>átlaga</i>	7,5	9,1	9,9
<i>asze/m.</i>		1,6	2,3	3,-
<i>pontosv.</i>		0,4	0,3	0,5
<i>kettősp.</i>	<i>az asze-k</i>	1,9	1,3	2,4
<i>kérdőjel</i>	<i>%-ában</i>	4,5	2,2	4,3
<i>felk.jel</i>		2,3	3,4	3,3
<i>három pont.</i>		3,8	6,1	2,9
<i>ok-okozat</i>		1,1	2,-	1,-
<i>felt. állítás</i>	<i>az asze-k</i>	0,4	0,3	0,7
<i>ellentét</i>	<i>%-ában</i>	6,2	10,2	9,6
<i>hasonlat</i>		4,-	4,7	2,4
<i>'kell'</i>		0,7	—	—
<i>'muszáj'</i>	<i>az asze-k</i>	—	0,7	1,6
<i>'lehet'</i>	<i>%-ában</i>	0,7	1,4	1,4
<i>'akar'</i>		0,7	2,-	0,2
<i>az igék</i>	<i>az asze-k</i>			
<i>előfordulása</i>	<i>%-ában</i>			
<i>egyszer</i>		38,3%	48,4%	40,7%
<i>legtöbbször</i>		'bír' 4,-%	'bír' 5,4%	'bír' 4,5%

9/A táblázat

Bovaryné, Szalambó és Az érzelmek iskolája magyar részleteinek néhány jellemzője

		<i>B/Gy e-l</i>	<i>B/Gy id</i>	<i>S/B e-l</i>	<i>S/B id.</i>	<i>F/Gy e-l</i>	<i>F/Gy id.</i>
<i>bekezd</i>		46	29	40	10	25	15
<i>mondat</i>	<i>száma</i>	99	82	95	28	109	35
<i>asze</i>		335	167.	300	55	289	63
<i>m./bek</i>	<i>átlaga</i>	2,1	28	2,4	1,5	4,4	2,3
<i>asze/m.</i>		3,4	2,-	3,1	2,-	2,6	1,8
<i>pontosv.</i>		3,3	1,2	2,7	—	8,6	—
<i>kettősp.</i>		1,5	—	1,3	—	1,4	—
<i>gond.jel</i>	<i>az asze-k</i>	0,6	0,6	—	—	—	—
<i>zárójel</i>	<i>%-ában</i>	1,2	—	—	—	—	—
<i>kérdőjel</i>		1,2	8,4	0,7	16,3	0,3	4,8
<i>felk.jel</i>		1,6	20,4	—	20,-	—	38,1
<i>három</i>		0,3.	1,8	—	1,8	—	—
<i>pont.</i>							
<i>ok-okozat</i>	<i>az asze-k</i>	4,8	4,2	2,3	—	0,3	1,6
<i>felt. áll.</i>	<i>%-ában</i>	1,5	1,2	0,3	5,4	0,7	—
<i>ellentét</i>		3,5	4,8	4,-	5,4	5,9	6,3
<i>hasonlat</i>		4,2	3,-	8,3	0,7	6,6	3,2
<i>'kell'</i>	<i>az asze-k</i>	—	3,6	1,5	1,2	0,3	3,2
<i>'lehet'</i>	<i>%-ában</i>	2,-	3,-	0,3	—	1,-	1,6
<i>'akar'</i>		1,5	—	0,9	—	0,3	—
<i>az igék</i>	<i>az asze-k</i>						
<i>előfordu-</i>	<i>%-ában</i>						
<i>lása</i>		55,6%		67,3%		69,2%	
<i>egyszer</i>		<i>mond</i>		<i>lát</i>		<i>jön</i>	
<i>legtöbb-</i>		3,-%		2,3%		2,-%	
<i>ször</i>							

9/B táblázat

A bázei harangok, Az omnibusz utasai és A Nagyhét magyar részleteinek néhány jellemzője

		CU/HA	Vo/V	A/KG
bekezd.		23	15	14
mondat	száma	178	128	133
asze		277	289	456
m./bek.	átlaga	7,7	8,5	9,5
asze/m.		1,5	2,2	3,4
pontosv.		—	—	0,4
kettősp.		0,5	—	2,-
gond.jel	az asze-k	0,5	1,4	1,1
kérdőjel	%-ában	4,7	3,1	4,6
felk.jel		2,5	1,7	3,5
három pont		3,2	3,8	2,6
ok-okozat		2,5	1,7	2,6
felt. állítás	az asze-k	0,4	1,-	1,5
ellentét	%-ában	6,9	8,6	9,2
hasonlat		4,-	3,8	2,6
kell	az asze-k	0,7	1,7	2,-
lehet	%-ában	0,4	2,-	1,7
akar		0,4	0,7	2,6
az igék előfordulása	az asze-k %-ában			
egyszer		69,3%	58,-%	48,-%
legtöbbször		tud 2,2%	tud 2,4%	megy 2,2%

FLAUBERT'S FEBRUARY 24, 1848 AND ARAGON'S MARCH 24, 1815

ÁGNES DÁNIEL

The purpose of the semantic analysis of a passage from Flaubert's *Education Sentimentale* on the one hand, and from Aragon's *Semaine Sainte* on the other, is twofold. I intend to explore the peculiar characteristics, firstly, of the structural composition and emotional effect between the so-called universe of discourse of the two works, widely recognized as dissimilar, and secondly, of their respective heroes, Frédéric Moreau and Théodore Géricault, whose lives take a completely new turn from almost one moment to the other on the very day of February 24, 1848 and March 24, 1815.

The statistical dispersion of the distinctive features of the composition, which is best represented by the distribution of propositions and / or word-forms, as well as of the emotional effect, marked by punctuation for example, is considerably less significant in the text of *Education Sentimentale* than in that of *Semaine Sainte*. These characteristics, namely the distribution of words and punctuation, no matter how insignificant they seem, reappear in the texts of Flaubert's *Salammbô* and *Cloches de Bâle*, as well as in Aragon's *Voyageurs de l'Impériale*. However, they do not appear in the text of *Madame Bovary*, the most prominent and unique novel of Flaubert.

The question arises as to how the Hungarian translators convey these distinctive features. A meticulous examination of six passages has proven that the translators have arbitrarily altered them in a proportion of - 8 to + 10 percent. What seems typical, for example, is the translators' effort to avoid the repetition of certain nouns and / or key verbs. The proportion of the changes made by the translators, which eventually modify the tonality of the original work, cannot be explained by the typological differences between Hungarian and French. As far as the Hungarian version of the text is concerned, the specific differences that characterize the French text of *Madame Bovary* are practically imperceptible. As a result, the Hungarian translation obscures the distinctive features of Flaubert's two very dissimilar works. In conclusion, the words of Béla Bartók cited in the epigraph seem to be justified: those who think that splitting hairs is always superfluous are wrong.